

Ἠσυχασμός - Σχολαστικισμός: Οἱ θεολογικὲς προϋποθέσεις τῶν δύο πνευματικῶν ρευμάτων κατὰ τὸν ἰδ' αἰῶνα

Σοφίας Κεραγεωργάκη*

1. Ἠσυχασμός

Ὁ ὅρος ἡσυχασμός ὑπάρχει ἀπὸ τὰ πρῶτα ἀκόμη χρόνια τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ σημαίνει τὸν τρόπο βίου τῶν ἀναχωρητῶν καὶ μοναχῶν ποὺ ἀναζητοῦσαν τὸν Θεὸ στὴ σιωπῇ καὶ τῇ μόνωσῃ. Κατὰ τὸν Ὀριγένη ἡ λέξις «ἡσυχία» δηλώνει τὸ ἀντίθετο τῆς κοσμικῆς ζωῆς καὶ σημαίνει μόνωσῃ. Ὁ ἡσυχασμός ἦταν ἓνα θρησκευτικὸ φαινόμενο μὲ πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς προεκτάσεις γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἰδ' αἰῶνα, ὅμως ὡς ὅρος ἦταν γνωστὸς ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ἐδραίωσης τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἀποτελεῖ συνεχῆ παράδοση τῆς ἀρχέγονης ἐκκλησίας. Στὴν πατερικὴ γραμματεία τοῦ γ' καὶ τοῦ δ' αἰῶνα σημαίνει τὴν «ἀναχώρηση», τὴν «ἐρημία» τῶν μοναχῶν μὲ κύριο μέλημα τὴν ἀδιάλειπτη προσευχὴ καὶ τὴν ἄσκησι. Ἡ προσευχὴ μάλιστα γίνεται σκοπὸς τοῦ βίου τοῦ μοναχοῦ. Ὁ ἕκτος μακαρισμός (*Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται*)¹ παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἡσυχαστικὴ γραμματεία. Κι αὐτὸ γιὰ τὸ θέμα τῆς ἐνόρασης τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖο εἶναι πολὺ βασικὸ γιὰ τὸν ἡσυχασμὸ καθ' ὅτι ἀποτελεῖ τὸν ἀπώτερο σκοπὸ του. Γιὰ τὸν ἡσυχαστὴ ἡ δύναμη τῆς ἐμπειρίας εἶναι αὐτὴ ποὺ προωθεῖ τὴ γνώση τοῦ Θεοῦ. Ὁ μοναχὸς δὲν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸν κόσμον γιὰ νὰ γίνῃ ἓνας ἄνθρωπος μὲ ἀρετὲς καὶ πνευματικὲς ἀξίες, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀνάκραση μὲ τὸ θεῖο, τὴν πλήρη ἔνωση μὲ τὸν δημιουργό του. Αὐτὸς εἶναι ὁ ὕψιστος σκοπὸς τοῦ ἡσυχαστῆ-μοναχοῦ, ἀλλὰ καὶ κάθε ἀπλοῦ χριστιανοῦ. Ἀπλῶς στὸν μοναχισμό

* Ἡ Σοφία Κεραγεωργάκη εἶναι διδάκτωρ Θεολογίας καὶ φιλόλογος.
1. *Ματθ.* 5, 8.

ἡ ἐμπειρία βιώνεται πιὸ ἔντονα καὶ δυναμικὰ καθὼς ὁ μοναχὸς δὲν ἀποσπᾶται ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ὁ Μακάριος βεβαιώνει ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστη προϋποθέτει βιωμένη ἐμπειρία τοῦ Θεοῦ. Στὸν χριστιανισμό ὑπάρχει τὸ βίωμα, ἡ γεύση τῆς χάριτος. «Ἔστι δὲ ἡ γεύσις αὕτη ἐνεργητικὴ ἐν πληροφορίᾳ δύνამις τοῦ πνεύματος, διακονοῦσα ἐν καρδίᾳ· ὅσοι γὰρ υἱοὶ εἰσι τοῦ φωτὸς καὶ τῆς διακονίας τῆς καινῆς διαθήκης ἐν τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ, οὗτοι παρὰ ἀνθρώπων οὐδὲν μανθάνουσι, θεοδίδακτοι γὰρ εἰσιν, αὕτη γὰρ ἡ χάρις ἐπιγράφει ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν τοὺς νόμους τοῦ πνεύματος»². Δίνει ἐπίσης σπουδαιότητα στὴν καρδιά, ἡ ὁποία βασιλεύει σὲ ὅλο τὸ σῶμα καὶ μέσω αὐτῆς διέρχεται ἡ χάρις σὲ ὅλα τὰ μέλη τοῦ σώματος. Ἡ ἐμπειρία λοιπόν, ὅπως βιώνεται στὴ σωτηριακὴ πραγματικότητα, περιλαμβάνει τὸν ὅλον ἄνθρωπο, ψυχὴ καὶ σῶμα, ἀνάγοντάς τον στὴ θέωση.

Ὁ ἅγιος Διάδοχος, ἐπίσκοπος Φωτικῆς, σπουδαῖος μυστικὸς θεολόγος, τονίζει ἐπίσης τὴ δύναμη τῆς ἐμπειρίας στὴν πίστη τοῦ ἀνθρώπου. Ὅταν τὸ βάθος τῆς πίστεως ἐρευνᾶται μὲ συλλογισμούς, ἐπέρχεται σύγχυση. Ὅταν ὅμως ἐξετάζεται μὲ ἀπλὴ διάθεση, τότε γαληνεύει. Ἡ πίστη δὲν δέχεται νὰ ἐρευνᾶται μὲ ἐπιστημονικοὺς συλλογισμούς. Θα πρέπει ἐπομένως νὰ διαπλέουμε τὰ ὕδατα τῆς πίστεως μὲ ἀπλότητα γιὰ νὰ φθάσουμε στὸ λιμάνι τοῦ Θεοῦ, ποὺ εἶναι τὸ θέλημά του³. Ἐδῶ ἐκτίθεται ἡ διδασκαλία τοῦ μυστικοῦ διδασκάλου ὅτι ἡ πίστη βρίσκει πέρα ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη γνῶση καὶ σκέψη καὶ ὑπόκειται στὴ σφαῖρα τῆς ἐμπειρίας. Ἡ πίστη βιώνεται, δὲν μαθαίνεται οὔτε λογίζεται. Ἡ ἀδιάλειπτη προσευχὴ ὁδηγεῖ τὸν πιστὸ σὲ ἀνώτατα ὕψη πνευματικῆς θεωρίας. Πρέπει νὰ κλείσουμε ὅλες τὶς διεξόδους τοῦ νοῦ καὶ στὴ συνέχεια νὰ ἐπιδοθοῦμε στὴν προσευχή: «Κύριε Ἰησοῦ». Ἡ εὐχὴ ὅμως αὕτη πρέπει νὰ ἐπαναλαμβάνεται ἀδιαλείπτως στὸ

2. Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου, *Ὁμιλίες πνευματικά*, ἐκδ. Σ. Σχοινᾶ, ἐν Βόλῳ 1954, σελ. 75.

3. Διαδόχου Φωτικῆς, *Τὰ ἑκατὸν γνωστικὰ κεφάλαια*, ἐκδ. Ἁγιον Ὄρος, 1977, σελ. 60.

βάθος τῆς καρδιάς καὶ νὰ μὴν περισπᾶται ἀπὸ φαντασιώσεις. Αὐτοὶ ποὺ μελετοῦν τὸ ἅγιο καὶ ἔνδοξο ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ στὸ βάθος τῆς καρδιάς τους, αὐτοὶ μποροῦν κάποτε νὰ δοῦν τὸ φῶς νὰ καταυγάζει τὴν ὑπαρξή τους. Γιατὶ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου μὲ τὶς συνεχεῖς ἐπαναλήψεις καὶ μὲ ἐπιμονὴ ἔχει τὴ δύναμη νὰ κατακαίει ὅλη τὴν ἀκαθαρσία τῆς ψυχῆς⁴.

Ἐκεῖνος ὅμως ποὺ μίλησε καθαρὰ γιὰ τὴν ἐμπειρία τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ Συμεὼν ὁ νέος Θεολόγος. Ἄλλωστε κατὰ τὸν αἰῶνα ὑπῆρξε ὁ μεγαλύτερος ἐκπρόσωπος τῆς ἡσυχαστικῆς παράδοσης, ὁ μεγαλύτερος προφήτης τῆς χριστιανικῆς πίστεως ὡς ζωντανῆς ἐμπειρίας. Τὰ κείμενα στὰ ὁποῖα ἐκθέτει τὴν ἐμπειρία ποὺ γεύεται κρύβουν ἐνθουσιασμὸ καὶ δέος. Ἡ ἀγάπη του πρὸς τὸν Θεὸ ξεχειλίζει σὲ κάθε στίχο: «*Πάλιν ἐκλάμποι μοι τὸ φῶς πάλιν τρανώς ὁράται, πάλιν ἀνοίγει οὐρανοῦς· πάλιν τέμνει τὴν νύκτα, πάλιν παράγει ἅπαντα· πάλιν ὁράται μόνον*»⁵.

Ἡ συστηματοποίηση ὅμως τῆς ἡσυχαστικῆς μυστικῆς διδασκαλίας ὀλοκληρώθηκε μὲ τὸν Γρηγόριο τὸν Σιναΐτη. Τὸν ἀπασχόλησε κυρίως ἡ μέθοδος τῆς προσευχῆς. Ἡ νοερὰ προσευχὴ ὀδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο στὴ θεωρία τοῦ Θεοῦ καὶ στὰ συγγράμματά του ἐκθέτει τὴ διδασκαλία του γιὰ τὴν «τεχνικὴ» ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἀκολουθεῖ ὁ μοναχὸς γιὰ νὰ «γνωρίσει» τὸν Θεό. Ὁ πιστός, γράφει, δὲν πρέπει νὰ σταματᾶ ποτὲ τὴν ἐπίκληση τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ. Οἱ πατέρες δίδαξαν τὸ «*Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, Υἱὲ τοῦ Θεοῦ, ἐλέησόν με*». Ἄν περισπᾶται ὁ νοῦς μπορεῖ νὰ συντηθεῖ ἢ προσευχὴ στὸ: «*Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ἐλέησόν με*». Δὲν μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος μόνος του νὰ ἐπικαλεσθεῖ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, χωρὶς τὴ δύναμη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἐπειδὴ ὑπάρχει ὁ κίνδυνος τῆς ραθυμίας, καλὸ εἶναι ὁ ἄνθρωπος νὰ προσεύχεται

4. Διαδόχου Φωτικῆς, *δ.π.*, σελ. 126-127.

5. Διονυσίου, Μητρ. Τρίκκης καὶ Σταγῶν, *Ἀνατολικὸς Ὁρθόδοξος Μοναχισμὸς. Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου, Ὕμνοι θεῶν ἐρώτων*, Ἀθῆναι 1969, σελ. 755. Ἐξίσου ἐνδιαφέρον εἶναι καὶ τὸ ἐπόμενο χωρίο, σελ. 754: «*Δίδου μοι βλέπειν τὸ πρόσωπόν σου Λόγε καὶ ἀπολαβεῖν τοῦ ἀπορόρητου κάλλους καὶ κατανοεῖν, καὶ τρυφᾶν σου, τῆς θέας ἀρόρητου, θέας τῆς ἀθεάτου, θέας τῆς φρικτῆς*».

καὶ μὲ τὸν νοῦ καὶ μὲ τὸ στόμα⁶. Σὲ κάποιο ἄλλο σημεῖο τοῦ ἔργου του ἀναφέρεται στοὺς πονηροὺς λογισμοὺς ποὺ μποροῦν νὰ παρασύρουν τὸν νοῦ καὶ συμβουλεύει τὸν πιστὸ νὰ κρατήσῃ τὴν ἀναπνοή του καὶ μὲ τὴν ἐπιμονὴ καὶ συνεχῆ ἐπίκληση τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ θὰ τοὺς καταστείλει⁷. Τονίζεται γιὰ ἄλλη μία φορὰ ὅτι ἡ μέθοδος τῆς νοερᾶς προσευχῆς ἦταν γιὰ νὰ ἐνισχύσει τὴν προσοχὴ τῶν ἡσυχαστῶν, νὰ φυλάγονται στὴ νήψη καὶ νὰ συγκρατοῦν τὸ πνεῦμα ἀπὸ ἐξωτερικὲς περιπλανήσεις. Δὲν θεωρεῖται ὅμως αὐτοσκοπὸς ἢ μέσο αὐτόματης ἀπόκτησης τῆς θείας χάριτος, ὅπως νόμιζαν οἱ σχολαστικοί. Γι' αὐτοὺς ἡ μέθοδος αὐτὴ ἀποτελεῖ μία ξερὴ τεχνικὴ χωρὶς βαθύτερο ἐσωτερικὸ περιεχόμενο.

1.1. Σχολαστικοί-σχολαστικισμὸς

Ὁ δέκατος αἰῶνας προπαρασκεύασε τὸ ἔδαφος γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς σχολαστικῆς θεολογίας. Ἦδη μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῶν πανεπιστημίων στὴ Δύση ἔχουμε τὴν ταυτόχρονη ἀνάπτυξη τοῦ σχολαστικισμοῦ. Ὁ ὅρος προήλθε ἀπὸ τοὺς κύριους ἐκπροσώπους τῶν μεσαιωνικῶν σχολῶν· αὐτοὶ δίδασκαν τὰ ἐγκύκλια μαθήματα, καθὼς καὶ θεολογία στὰ μοναστήρια καὶ στὰ ἐκκλησιαστικὰ σχολεῖα. Οἱ σχολαστικοὶ ἦταν οἱ πιὸ μορφωμένοι τῆς ἐποχῆς καὶ ἔδιδαν μεγάλη σημασία στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς σχολαστικῆς θεολογίας ἦταν ἡ μεθοδικὴ χρῆση τῆς λογικῆς. Ἀντιμετώπιζαν τὴ θεολογία ὅπως τὶς ἄλλες ἐπιστῆμες. Ἐδίδαν προτεραιότητα στὴ λογικὴ καὶ ἔθε-

6. Διονυσίου, Μητρ. Τρίκκης καὶ Σταγῶν, ὁ.π., σελ. 559. Γρηγ. Σιναΐτου, *Περὶ ἡσυχίας καὶ σωπῆς*, Migne PG 150, σελ. 1329-1332.

7. Μητρ. Τρίκκης καὶ Σταγῶν, ὁ.π., σελ. 559. Γρηγ. Σιναΐτου, *Περὶ ἡσυχίας καὶ σωπῆς*, PG 150, σελ. 1313-1317: «Ἐὰν δὲ ἴδῃς τὰς ἀκαθαρσίας τῶν πονηρῶν πνευμάτων, ἦτοι λογισμῶν ἀναδιδομένας ἐν τῷ νοῖ σου, μὴ θαμβηθῆς κἀν ἀγαθὰ νοήματα πραγμάτων ἀναφαίνωνταί σοι, μὴ πρόσχῃς αὐτοῖς ἀλλὰ κρατῶν τὴν ἐκπνοήν, ὡς δυνατὸν καὶ τὸν νοῦν ἐν καρδίᾳ συγκλείων καὶ τὴν ἐπίκλησιν τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ συνεχῶς καὶ ἐπιμόνως ἐνεργῶν, ταχέως κατακαίεις καὶ συστέλλεις αὐτά, μαστίζων αὐτοὺς ἀοράτως διὰ τοῦ θείου ὀνόματος».

ταν τή θεολογία σὲ καλούπια φιλοσοφικά. Διερευνοῦσαν τὴν πίστη μὲ τὴ λογικὴ καὶ ἔτσι πίστευαν ὅτι ἔφθαναν στὴν ἀλήθεια. Κύρια ἀσχολία τους ἦταν ἡ λογικὴ διερεύνηση γενικῶν ἐννοιῶν (ὅπως π.χ. ὄν, θεός) ποὺ θὰ ὀδηγοῦσαν στὴ θεογνωσία. Εἶναι αὐτονόητο ἐπομένως ὅτι κύριο στοιχεῖο τοῦ σχολαστικισμοῦ ἦταν ὁ ὀρθολογισμὸς. Ἡ σχολαστικὴ θεολογία ἦταν μία ἐπιστῆμη μὲ κύριο σκοπὸ τὴ μελέτη καὶ διερεύνηση τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἡ ὁποία θὰ ὀδηγοῦσε τὸν θεολόγο νὰ ἀναχθεῖ στὴ μακαριότητα.

Βασικὸ γεγονός ἐπομένως στὴ θεολογία τους ἦταν ἡ ἔρευνα καὶ ἡ κατανόηση τῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν ἱερῶν κειμένων. Ὅποιοσδήποτε φωτισμὸς ἀπὸ τὴ θεία χάρη ἐνίσχυε ἀπλῶς τὴν ἰκανότητα τοῦ νοῦ γιὰ νὰ κατανοήσῃ τὶς ἐννοιες καὶ τὰ κείμενα. Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὶς ἐκκλησίες τῆς Δύσεως ἡ θεολογία αὐτονομήθηκε ἀπὸ τὴν πνευματικὴ ἐμπειρία καὶ ζωὴ τῆς ἐκκλησίας, συνεδέθη ἀσφυκτικὰ μὲ τὴ λογικὴ καὶ κατέληξε νὰ γίνῃ μία ἐπιστημονικὴ ἐνασχόληση σχετικὰ μὲ τὴν κατανόηση τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως. Οἱ σχολαστικοὶ εἶναι αὐτοὶ ποὺ ὑποβοήθησαν ὥστε ἡ δυτικὴ θεολογία νὰ ἀποκτήσῃ στοχαστικο-διανοητικὸ καὶ ἀκαδημαϊκὸ χαρακτῆρα. Ἡ θεολογία ἀποτελοῦσε ἐπιστῆμη ποὺ συνέχιζε τὸ ἐπιστητὸ τῆς ἐγκύκλιος παιδείας. Τὸ ἐπιστητὸ τῆς ἦταν κοινὸ μὲ ἐκεῖνο τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν.

Ἐπομένως ἡ θεολογία ἀναφερόταν στὴν κτιστὴ πραγματικότητα, ἀφοῦ τὸ ἐπιστητὸ τῆς ἦταν κτιστό. Ἔτσι ἡ θεολογία αὐτονομεῖται ἀπὸ τὸ χαρισματικὸ τῆς στοιχεῖο καὶ θεωρεῖται μία στείρα ἐπιστῆμη χωρὶς πνευματικότητα. Ἡ θέση αὐτὴ ὀδήγησε στὴν ἀποψη ὅτι δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ μνηθεῖ κάποιος στὴ θεολογία ἂν δὲν εἶχε γνώση καὶ τῶν ἄλλων ἐγκυκλίων μαθημάτων. Τὸ παράδοξο εἶναι ὅτι, ἐνῶ στὴ θεολογικὴ ἐπιστῆμη ἐπικρατοῦσε ὁ ὀρθολογισμὸς καὶ ἡ λογικὴ, στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες κυριαρχοῦσε ἄκρατος δογματισμὸς καὶ ὁποιαδήποτε ἐρευνητικὴ προσπάθεια καταδικαζόταν. Στὰ κείμενα τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἀναζητοῦσαν εἰκονικὲς παραστάσεις καὶ μὲσω αὐτῶν προσπαθοῦσαν νὰ ἀναχθοῦν στὴ θεογνωσία καὶ ἔπειτα στὴ θεοπραξία. Ὁ ρόλος τῆς θείας χάριτος ἦταν ἡ ἐνίσχυση τῶν φυσικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλωστε καὶ ἡ χάρη ἦταν κτιστή. Οἱ σχολαστικοὶ ἔδιδαν προτεραιότητα στὰ νοήματα. Σὲ ἐκεῖνο ὅμως ποὺ ἔδιδαν

ιδιαίτερη έμφαση ήταν ή νόηση. Η έμπειρία δέν είχε καμία θέση στην προσέγγιση τής αλήθειας. Είναί πολύ χαρακτηριστική ή θέση του Π. Τρεμπέλα σχετικά μέ τò φιλοσοφικο-θρησκευτικό ρεϋμα του σχολαστικισμού: «Αύτ ή έπιδίωκε τ ή χρήση του λογικού στη θεολογία πρòς συστηματοποίηση και απόδειξη τής παραδεδομένης πίστewς. Έπεδίωκε ή σχολαστική θεολογία νά πείσει τους άνθρωπους περι τών αλήθειών τής πίστewς, αποδεικνύουσα ότι και αύτès οί μυστηριώδεις έξ αύτών είναί σύμφωνοι πρòς τόν όρθον λόγον»⁸. Δηλαδή ή σχολαστική θεολογία ζητούσε νά εισχωρήσει στα ούράνια και τὰ θεία και νά κατακτήσει αύτὰ διὰ του όρθου λόγου.

Έπόμeνο ήταν μέ μία τέτοια θεολογική θεώρηση που ένστερνίσθηκαν οί σχολαστικοί νά όδηγηθούν σέ κενά και άνωφελή θεολογικά συμπεράσματα και νά παρεκτραπούν από τις θεμελιώδεις αλήθειες τής χριστιανικής πίστewς. Οί σχετικές αντίληψεις τών σχολαστικών θά μπορούσαν νά συνοψισθούν στις σκέψεις του Βαρλαάμ ως έξής: «Τὰ τών θεουργών λόγια και ή έν τούτοις σοφία τή παρὰ τών έξω μαθημάτων φιλοσοφία πρòς ένα σκοπόν όρα και τò αύτò κέκτηται τέλος, τήν τής αλήθειας εύρεσιν. Μία γάρ ή διὰ πάντων αλήθεια, τοίς μέν αποστόλοις άμέσως έκ Θεου δοθείσα τήν αρχήν, παρ' ήμών δέ δι' έπιμελείας εύρισκομένη πρòς δ ή ταύτην τήν θεόθεν τοίς αποστόλοις δεδομένην αλήθειαν και παρ' έαυτών πέφυκε τὰ κατὰ φιλοσοφίαν μαθήματα κάπì τὰς αύλους αρχετυπίας ανάγεται τών ίερών συμβόλων άπλανώς τὰ μέγιστα συμβάλλεται»⁹. Άξιοπρόσεκτη έπίσης είναί ή παρατήρηση του Χ. Γιανναρά: «Μέσα σέ δύο μόλις αίωνες, 12ο και 13ο, όλοκληρώνουν οί σχολαστικοί τ ή ριζική άντιστροφή τών κριτηρίων και προϋποθέσεων τής εκκλησιαστικής θεολογίας, προκειμένου νά άρνηθούν τήν έλληνική καταγωγή και σφραγίδα αύτών τών προϋποθέσεων. Άρνούνται τόν άποφατισμό τής

8. Τρεμπέλα Π., *Έγκυκλοπαιδεία τής θεολογίας*, έκδ. Σωτήρ, Άθήναι 1964, σελ. 72-73.

9. Γρηγορίου Παλαμά, *Υπέρ τών ίερώς ήσυχαζόντων*, έκδ. Π. Χρήστου, Έλληνες Πατέρες τής Έκκλησίας, Θεσσαλονίκη 1983, *Λόγος* 2, 1, τόμ. 2, σελ. 268: «Άλλά τὰ τών θεουργών φησι λόγια...».

θεολογικῆς διατύπωσης, τὴν προτεραιότητα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ὑποστατικοῦ φορέα τῆς ζωῆς ποὺ εἶναι τὸ πρόσωπο»¹⁰. Τὸ δικανικὸ πνεῦμα τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας δὲν ἀφήνει περιθώρια σύναψης προσωπικῶν σχέσεων τοῦ πιστοῦ μὲ τὸν Θεό. Ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς ἀντιμετωπίζεται ὡς οὐσία καὶ ὄχι ὡς πρόσωπο· σύμφωνα ὅμως μὲ τὴν ὀρθόδοξη διδασκαλία ὁ Θεὸς ὑπέρκειται τῆς οὐσίας Του ὡς ὑπαρξή. Ὁ Θεὸς «γνωρίζεται» μέσῳ τῶν ἐνεργειῶν Του καὶ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή τῆς δημιουργίας αὐτοῦ. Ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτεται μέσα στὸν κόσμο, ἡ ἀποκάλυψη δὲ αὐτὴ ἀρχίζει ἀπὸ τὴ δημιουργία τοῦ κόσμου, περὶ μέσα ἀπὸ τὴν Παλαιὰ καὶ Καινὴ Διαθήκη καὶ φθάνει μέχρι τὴ συγκρότηση τῆς ἐκκλησίας καὶ τὴν ὀλοκλήρωσή της μέσα στὴν ἱστορία. Ἡ ἐκκλησία ὑπάρχει μέσα στὸν κόσμο ὡς «καινὴ κτίσις» καὶ παρέχει στὸν ἄνθρωπο τὴ δυνατότητα τῆς ἀθάνατης ζωῆς. Ὡστόσο τὸ χαρισματικὸ στοιχεῖο ἐλλεῖπει. Ἐκεῖνο ποὺ τόνισαν ἰδιαίτερα οἱ σχολαστικοὶ ἦταν ἡ ὀργανωτικὴ καὶ καθιδρυματικὴ ζωὴ τῆς ἐκκλησίας¹¹.

2. Θεολογικὸ πλαίσιο τῶν δύο ἀντιμαχόμενων παρατάξεων

2.1. Ἡ ἔννοιες ἄκτιστο καὶ κτιστὸ

Ἡ ἀρχέγονη Ἐκκλησία ἤδη ἀπὸ τοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς ὑπαρξῆς της εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσει αἱρέσεις ποὺ διαστρέβλωναν τὴν ἐμπειρία τοῦ πληρώματός της. Ἀφετηρία τῶν περισσότερων αἱρετικῶν ἦταν ἡ χρῆση τῆς φιλοσοφίας γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῶν χριστιανικῶν μυστηρίων. Ἀδιάψευστο παράδειγμα ὁ Ἄρειος. Ἡ σκέψη του εἶχε ἐπηρεασθεῖ ἀπὸ τὴν ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία καὶ ὁ ἴδιος προσπάθησε νὰ κατανοήσῃ τὸ χριστιανικὸ δόγμα μὲ βάση τὸν Ἀριστοτέλη. Οἱ πατέρες ἀντιμετωπίζουν τὸν Ἄρειο στὴν Α΄ Οἰκουμενικῆ σύνοδο ὅπου υἱοθετεῖται γιὰ πρώτη φορὰ ὁ ὅρος

10. Γιανναρᾶ Χρ., *Ἀλφαβητάρει τῆς πίστεως*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1984, σελ. 233.

11. Αποκορύφωμα τοῦ ἱεροκρατικοῦ χαρακτῆρα τῆς ρωμαιοκαθολικῆς ἐκκλησίας ἀποτελεῖ τὸ πρωτεῖο καὶ τὸ ἀλάθητο τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης.

«όμοούσιος» πού ἦταν σαβελλιανικός¹². Ἐδῶ ὅμως βρίσκεται ἡ μεγαλοφυΐα τῆς πατερικῆς σκέψεως. Τόλμησαν νὰ δεχθοῦν ἕναν «αἰρετικό» ὄρο γιὰ νὰ διατυπώσουν ὀρθόδοξο δόγμα. Μὲ πνευματικὴ ρωμαλεότητα καὶ δυναμισμὸ ἀντιμετώπισαν τὴν ἀρειανικὴ διδασκαλία. Χρησιμοποιοῦν μὴ ὀρθόδοξες ἐκφράσεις γιὰ τὴ διατύπωση τοῦ ὀρθόδοξου δόγματος. Καὶ δὲν σταματοῦν ἐδῶ· ὁ ὄρος οὐσία δὲν ἀπαντᾷ πούθεν ἄ στην Ἁγία Γραφή καὶ ἔχει τὴ σφραγίδα τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας. Ὡστόσο οἱ πατέρες προσέδωσαν θεολογικὸ περιεχόμενο στὸν φιλοσοφικὸ αὐτὸν ὄρο, ἐννοώντας μὲ αὐτὸν τὴν ἄγνωστη πλευρὰ τοῦ Θεοῦ. Ἡ γλῶσσα τῶν πατέρων δανεῖζεται ἀπὸ τὴ φιλοσοφία ὅρους τοὺς ὁποίους μεταμορφώνει στὴ χριστιανικὴ σκέψη γιὰ νὰ ἐκφράσουν ζωντανὲς χριστιανικὲς ἀλήθειες.

Ἡ διάκριση κτιστοῦ-ἄκτιστου στὴ θεολογία προέρχεται ἀπὸ τὴ φιλοσοφικὴ διάκριση γενητοῦ-ἀγενήτου. Ὑπάρχει ὅμως σημαντικὴ διαφορὰ. Γενητὸ στὴ φιλοσοφία εἶναι τὸ μεταβαλλόμενο, τὸ ἄμορφο καὶ ρευστό. Ἀγέννητο εἶναι τὸ ἀναλλοίωτο. Καὶ τὰ δύο ὅμως εἶναι ἄκτιστα. Κτιστὸ στὴ θεολογία εἶναι τὸ δημιουργημα, αὐτὸ πού δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴ θεία οὐσία ἀλλὰ ἀπὸ τὴ βουλευτικὴ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ. Εἶναι δηλαδὴ δημιουργημα «ἐκ τοῦ μὴ ὄντος». Ἄκτιστο εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεός, ὅ,τι πηγάζει ἀπὸ τὴ θεία οὐσία. Ἀντίθετα τὸ γενητὸ καὶ τὸ ἀγέννητο τῆς φιλοσοφίας σημαίνουν δύο διαφορετικὰ πράγματα· ἀλλὰ καὶ τὰ δύο εἶναι ἀδημιούργητα, δηλαδὴ ἄκτιστα¹³.

Ἡ διάκριση ἀκτίστου-κτιστοῦ εἶναι σημαντικώτατη στὴν ὀρθόδοξη θεολογία. Ἀποτελεῖ τὴν πρώτη βασικὴ διάκριση τῆς πατερικῆς σκέψεως. Ὁ Θεός εἶναι ὁ κυρίαρχος τῶν πάντων, ὁ χορηγὸς τῆς ζωῆς, πού τὰ πάντα μετέχουν στὴ βουλευτικὴ του ἐνέργεια. Τὸ κτιστὸ δὲν εἶναι αὐτοδύναμο καὶ αὐθύπαρκτο, εἶναι ἐτερούσιο σὲ σχέση μὲ τὸν ἄκτιστο Θεό, δὲν προέρχεται

12. Ὁ ὄρος στὸν Σαβέλλιο σήμαινε ὅτι δὲν ὑπάρχει καμιά διαφορὰ ἀνάμεσα στὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱό.

13. Ματσούλα Ν., *Δογματικὴ καὶ συμβολικὴ θεολογία. Εἰσαγωγὴ στὴ θεολογικὴ γνωσιολογία*, τόμ. Α', ἐκδ. Πουρναρά, 1985, σελ. 146.

ἀπὸ τὴν οὐσία Του. Κτιστὸ καὶ ἄκτιστο ἐπομένως βρίσκονται σὲ μία ζωντανὴ λειτουργικὴ σχέση, γιατί τὸ ἄκτιστο εἶναι αὐτὸ ποὺ ζωογονεῖ, ἀνακαινίζει καὶ ἀπολυτρώνει. Τὸ κτιστὸ βρίσκεται σὲ ἄμεση ἐξάρτηση ἀπὸ τὸ ἄκτιστο, ἀλλὰ καὶ σὲ ριζικὴ διαφοροποίηση ἀπὸ αὐτὸ. Εἰδικώτερα ὅταν γίνεται λόγος γιὰ τὴν κτιστὴ πραγματικότητά, ἡ πατερικὴ γραμματεία δὲν διστάζει νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴ φιλοσοφία. Ὅταν ὅμως γίνεται λόγος γιὰ τὸν ἴδιον τὸν Θεό, ἡ φιλοσοφία ἀποκλείεται ὡς δαιμονικὴ. Οἱ πατέρες χρησιμοποιοῦν τὴ φιλοσοφία, ταυτόχρονα ὅμως τὴν ἀποδοκιμάζουν. Ὁ Θεὸς εἶναι πέρα ἀπὸ τὶς νοητικὲς δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἀνθρώπινος πεπερασμένος νοῦς ἀδυνατεῖ νὰ προσεγγίσει τὴν παντοδύναμη θεότητα. Αὐτὸ βέβαια δὲν σημαίνει ὅτι ὁ ἀπλὸς χριστιανὸς δὲν πρέπει ἢ δὲν μπορεῖ νὰ σκέπτεται τὸν Θεό. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ καθαρθεῖ ἢ τοῦλάχιστον νὰ βρίσκεται στὴν πορεία γιὰ τὴν κάθαρση. Ἄν ἐπομένως θέλει κάποιος νὰ θεολογήσῃ χρειάζονται προϋποθέσεις. Ἄν δὲν συντελεσθεῖ κάθαρση, τότε ἀπλῶς ὁ ἄνθρωπος φιλοσοφεῖ μὲ μεγάλη ζημία καὶ γιὰ τὸν ἴδιον καὶ γιὰ τὸ περιβάλλον του.

2.2. Χαρισματικὴ-ἐπιστημονικὴ θεολογία

Βάσει αὐτῆς τῆς διάκρισης κτιστοῦ-ἄκτιστου, διακρίνεται ἡ θεολογία στὴ λόγια-ἐπιστημονικὴ καὶ στὴ χαρισματικὴ. Ἡ διάκριση αὐτὴ εἶναι θεμελιώδης γιὰ τὴν ὀρθόδοξη παράδοση, γιατί βάσει αὐτῆς προκύπτει ἡ διπλὴ μεθοδολογία τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας. Ἡ χαρισματικὴ θεολογία εἶναι χάρισμα, ζωὴ, καρπὸς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Στὴν Ἐκκλησία ὑπάρχει ἡ ἐμπειρία τῶν προφητῶν, μαρτύρων, ἁγίων. Ἡ ἐμπειρία αὐτὴ δὲν εἶναι κρυμμένη, ἀλλὰ παρουσιάζει ὠρισμένες ἐκφάνσεις. Οἱ ἅγιοι ζοῦν ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι καὶ αὐτὸ ποὺ ζοῦν, ἡ ἐμπειρία, ἡ ὄραση, ἡ θέα εἶναι ἡ χαρισματικὴ θεολογία. Δὲν συλλογίζονται, οὔτε φιλοσοφοῦν οἱ ἅγιοι. Τοῦλάχιστον δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ κύριος στόχος τους. Γι' αὐτοὺς ὑπάρχει τὸ βίωμα, κάτι ποὺ εἶδαν, ποὺ ψηλάφησαν. Ἡ θεολογία δὲν εἶναι μόνο θεωρητικὴ ἐπιστήμη· προηγεῖται ἡ χάρις, ἡ ζωὴ καὶ ἔπειτα ἀκολουθεῖ ἡ μελέτη τῶν ἱερῶν κειμένων. Τὴ χαρισματικὴ θεολογία μόνο νὰ τὴ ζήσει κανεὶς μπορεῖ. Οἱ

μυστικοὶ πατέρες μιλοῦν γιὰ τὴν κάθαρση τῆς καρδιᾶς μὲ τὴν ἄσκησι καὶ τὴ φωτιστικὴ ἐνέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Στὸ σημεῖο αὐτὸ οἱ σχολαστικοὶ ἀντιτάσσουν τὴ μελέτη τῶν πατέρων καὶ τὴν Ἁγία Γραφή ὡς ἀρκετὴ γιὰ τὴν κάθαρση τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ ἐμπειρία, συνέπεια τῆς χαρισματικῆς θεολογίας, ἀποτελεῖ τὸ τελικὸ στάδιο τῆς πνευματικῆς ἀναβάσεως. Δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ εἶναι κάποιος ἐπιστήμονας θεολόγος γιὰ νὰ βιώσει τὴν ἁγιαστικὴ ἐμπειρία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ὁ Μ. Ἀντώνιος λόγου χάριν δὲν καλλιεργεῖ τίποτε ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ λόγια θεολογία. Ἔλλωστε δὲν ξέρει νὰ διαβάσει οὔτε τὴν Ἁγία Γραφή. Δόγμα καὶ λόγια θεολογία ἔχουν μία ἀκατάλυτη σύμπνοια καὶ ἀρμονία γιὰ τὴν κινουμένη στὴ διπλὴ θεολογικὴ μεθοδολογία¹⁴. Ἡ ἐπιστημονικὴ θεολογία ἔχει ἀρμονικὴ σχέση μὲ τὴ χαρισματικὴ. Χρησιμοποιεῖται κυρίως γιὰ τὴν ἔρευνα τῶν κτιστῶν πραγμάτων, τὴ διατύπωση δογματικῶν διδασκαλιῶν, τὴν ἐξέταση πατερικῶν κειμένων. Τόσο λοιπὸν ἡ χαρισματικὴ ὅσο καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ θεολογία ἔχουν λειτουργικὴ σχέση μεταξύ τους. Βρίσκονται σὲ πλήρη ἀλληλεξάρτηση. Ἐνας ἐπιστήμονας θεολόγος μπορεῖ νὰ ἀποκαλεῖται ὀλοκληρωμένος θεολόγος ὅταν ἔχει ἄμεση ἐπαφή μὲ τὴ χαρισματικὴ θεολογία. Μὲ τὰ ἱερά κείμενα θὰ πρέπει νὰ ὑπάρχει πνευματικὴ συγγένεια, τὴν ὁποία μόνον ἡ λειτουργικὴ παρουσία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐξασφαλίζει στὴν Ἐκκλησία. Χωρὶς τὴ ζωοποιὸ χάρι τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἡ θεολογία μεταβάλλεται σὲ κάτι κούφιο καὶ νοησιαρχικὸ· ἀλλοτριώνεται ἀπὸ τὸ πραγματικὸ τῆς νόημα. Μία τέτοια ξηρὴ θεολογία, χωρὶς τὴ γεύση τῆς ἐμπειρίας, κατανατᾷ «σχιζοφρενικὴ», ἀκόμη καὶ δαιμονικὴ.

14. Ματσούκα Ν., ὁ.π., σελ. 148.

2.3. Διαλεκτική-ἀποδεικτική μέθοδος:
 ἡ διπλῆ θεολογικὴ μέθοδος τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας
 καὶ ἡ ἐνιαία τῶν σχολαστικῶν

Ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν παραπάνω προϋποθέσεων συμπεραίνουμε ὅτι οἱ πατέρες τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας σκέπτονται κατὰ τρόπο μεθοδικό. Ἡ σκέψη τους παρουσιάζει εὐελιξία καὶ δυναμικότητα. Ποτὲ δὲν πίπτουν σὲ ἀντιφάσεις καὶ ἀδιέξοδα. Αὐτὸ ὀφείλεται στὴ διπλῆ μεθοδολογία ποὺ χρησιμοποιοῦν στὴ θεολογικὴ τους διδασκαλία: τὴ διαλεκτικὴ καὶ τὴν ἀποδεικτικὴ μέθοδο. Ποτὲ δὲν ἀπομονώνουν τὴ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη. Χωρὶς νὰ ἀπορρίπτεται ἡ πρώτη, ἐπιλέγεται οὐσιαστικὰ ἡ δεύτερη. Ἡ ἐμπειρία προηγεῖται τῆς νόησης. Ἀποτελεῖ ἐντυπωσιακὸ γεγονός ὅτι οἱ πατέρες ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας κατανόησαν τὴ σημασία τῆς ἐμπειρίας. Ὁ πιστὸς γεύεται πρῶτα τὴ χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ στὴ συνέχεια μπορεῖ νὰ συλλογίζεται θέματα ποὺ ἀφοροῦν τὴν κτιστὴ πραγματικότητα. Οἱ πατέρες ἐπομένως εἶναι τρόπον τινὰ ἐμπειριοκράτες καὶ ὀνοματοκράτες. Ξεκινοῦν πάντοτε ἀπὸ τὴν ἐμπειρία καὶ τὶς αἰσθήσεις, εἴτε πρόκειται γιὰ τὸ ἄκτιστο εἴτε γιὰ τὰ κτιστά¹⁵.

Ὁ Θεὸς εἶναι ὑπόθεση ζωῆς. Τὸ ἄκτιστο ἐρευνᾶται μόνο μὲ τὴν πίστη, ὄχι μὲ τὸν νοῦ καὶ τὴ λογικὴ. Ὅτιδήποτε ὑπόκειται στὴν κτιστὴ πραγματικότητα ἐρευνᾶται ἐξονυχιστικά. Ὁ Μ. Βασίλειος ἐρεύνησε τὸ θέμα τῆς δημιουργίας γιὰτὶ ἐντάσσεται στὴ σφαῖρα τοῦ κτιστοῦ καὶ δύναται νὰ ἐρευνηθεῖ. Ἄλλο τὸ ποιὸς τῆς δημιουργίας καὶ ἄλλο τὸ πῶς. Τὸ ποιὸς εἶναι ὑπόθεση ἐμπειρίας. Τὸ πῶς ἐρευνᾶται. Ὁ τρόπος τῆς δημιουργίας εἶναι ὑπόθεση τῆς ἐπιστήμης, ἐνῶ ἡ γνώση ποὺ μᾶς πληροφορεῖ ποιὸς ἔκανε τὸν κόσμον εἶναι ὑπόθεση τῆς θεολογίας. Διαχωρίζεται ἔτσι ριζικὰ ἡ ἐπιστήμη ἀπὸ τὴ θεολογία, χωρὶς νὰ μπαίνει ἡ μία στὰ χωράφια τῆς ἄλλης. Οὔτε φυσικὰ γίνεται λόγος γιὰ θυσία τοῦ λογικοῦ. Ὅ,τι βρῖσκεται στὸν ἐπιστημονικὸ χῶρον ἐρευνᾶται μὲ τὴ λογικὴ, ἐνῶ ὅ,τι ὑπάρχει στὴ θεολογία –ιδιαιτέρως στὸ θέμα τῆς δογματικῆς– ἐρευνᾶται

15. Μαρτσούκα Ν., ὁ.π., σελ., σελ. 159.

μὲ τὴν πίστη καὶ τὴν ἐμπειρία. Ἡ διάκριση ἐπιστήμης-θεολογίας ἄργησε νὰ γίνῃ στὸν δυτικὸ χῶρο καὶ μάταια προσπαθοῦσαν νὰ συμβιβάσουν θρησκεία καὶ ἐπιστήμη. Ἔτσι ἐμφανίσθηκε τὸ φαινόμενο τῆς ἀθεΐας, ἄγνωστο σχετικὰ στὸν ἀνατολικὸ κόσμο. Ὡστόσο καὶ στὸν χῶρο μας, ὀρισμένοι θρησκευτικοὶ κύκλοι καταπολεμοῦν μὲ πείσμα ὁποιαδήποτε ἐπιστημονικὴ θεωρία, προξενώντας ἔτσι μεγάλο κακὸ στὴ θεολογία καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ. Ἄς προσανατολισθοῦν στὸν Μ. Βασίλειο, ὁ ὁποῖος ἐρευνᾷ μὲ ἐπιστημονικὸ τρόπο τὴ δημιουργία, διατυπώνει πρωτοποριακὰς ἀπόψεις γιὰ τὴν ἐποχὴ του καὶ τονίζει ὅτι ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ γυμνάζεται προκειμένου νὰ ἐρευνήσῃ τὰ μυστήρια τῆς δημιουργίας. Οἱ ἰδέες τοῦ Μ. Βασιλείου ὅσο καὶ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης μοιάζουν μὲ αὐτὲς τῶν ἐξελικτικῶν. Ὁ Μ. Βασίλειος λέει ὅτι ὁ Θεὸς δημιούργησε τὸν κόσμο ἀπὸ τὸ μηδέν. Ἡ Ἁγία Γραφή δὲν μᾶς δίδει ὅμως τὸν τρόπο τῆς δημιουργίας, καθὼς αὐτὴ ἀνήκει στὴν κτιστὴ πραγματικότητα· γι' αὐτὸ ὁ Μ. Βασίλειος ἐπιστρατεύει ὅλα τὰ ἐπιστημονικὰ στοιχεῖα τῆς ἐποχῆς του. Σύμφωνα μὲ αὐτὰ ἡ γῆ στὸ σύνολό της εἶναι προικισμένη μὲ ζωογονητικὰς ἰκανότητες. Μία ἐπιστημονικὴ πλάνη ἐκείνης τῆς ἐποχῆς εἶναι ὅτι τὰ χέλια προέρχονται αὐτόματα ἀπὸ τὴ λάσπη δίχως αὐγά. Ἔτσι ὁ Μ. Βασίλειος ὑποστηρίζει πὼς ὑπάρχουν δύο εἶδη πολλαπλασιασμοῦ: 1) τὰ μὲν παράγονται ἀπὸ τὰ δέ «ἐκ τῆς διαδοχῆς»· 2) ἄλλα παράγονται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ γῆ ποὺ τὰ ζωογονεῖ μὲ τὴν (ὀργανικὴ) δύναμη ποὺ κατέχει¹⁶. Ὁ Μ. Βασίλειος εἰσάγει ἐπιστημονικὰς θεωρίες τῆς ἐποχῆς του, τὶς ὁποῖες συνέδεσε μὲ τὴ διήγηση τῆς Γενέσεως.

Ὁ Γρηγόριος Νύσσης στὴν Ἑξαήμερό του ἀξιοποιεῖ ὅλα τὰ ἐπιστημονικὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς του. Τονίζει ὅμως στὴν εἰσαγωγὴ του ὅτι δὲν εἶναι δογματικὲς ἀποφάνσεις αὐτὰ ποὺ θὰ πεῖ, ἀλλὰ προσπάθεια γύμνασης τοῦ νοῦ. Μὲ τὴν ἐκδήλωση τοῦ θεοῦ θελήματος τέθηκαν οἱ πρῶτες αἰτίες καὶ ἀφορμές. Τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἀποτυπώθηκε στὴν κτίση. Ἡ δημιουργία δὲν

16. Μαρτσούκα Ν., *Δογματικὴ καὶ συμβολικὴ θεολογία*, τόμ. Β', ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1985, σελ. 172.

είναι ένα κλειστό σύνολο πραγματικοτήτων· είναι μία κίνηση από τὸ ἐν δυνάμει στὸ ἐν ἐνεργείᾳ. Ἀντιλαμβάνεται τὴ δημιουργία ἐξελικτικά. Οἱ ἀπόψεις του εἶναι τολμηρὲς γιὰ τὸν 40 αἰῶνα. Τονίζει ὅμως ὅτι γιὰ τὴν κτιστὴ πραγματικότητα ἂν σφάλλει κανεὶς εἶναι ἀκίνδυνο, ἐφ' ὅσον πρόκειται γιὰ τὴν κτιστὴ φύση. Ἡ δημιουργία δὲν ἔγινε ἀπὸ συνεχεῖς παρεμβάσεις, ἀλλὰ ἀκαριαῖα καὶ αὐτόματα, ὅπου δημιουργήθηκαν οἱ πρῶτες αἰτίες καὶ ἀφορμές. Γιὰ τὸν ἄνθρωπο πιστεύει ὅτι πρῶτα δημιουργήθηκε ὁ «καθόλου» ἄνθρωπος καὶ στὴ συνέχεια ὁ Ἄδὰμ, ἀπὸ τὸν ὁποῖο προῆλθε ὅλη ἡ ἀνθρωπότητα. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι οἱ πατέρες τολμοῦν νὰ ἐρευνήσουν τὴ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου μὲ ἐπιστημονικὰ δεδομένα καὶ ὄχι στηριζόμενοι στὴν Ἁγία Γραφή. Οἱ Καππαδόκες τόλμησαν μὲ τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς νὰ κάνουν μία κοσμογονικὴ ἐπανάσταση. Ἡ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἄγνωστη, ὁ Θεὸς ὅμως εἶναι αὐτὸς ποὺ δημιούργησε τὸν κόσμο. Ἡ ἐπιστήμη ὑπόκειται στὴν παρατήρηση καὶ στὸ πείραμα, ὄχι ὅμως καὶ ὁ Θεός. Πῶς δημιουργεῖται ἡ γνώση; Οἱ Καππαδόκες ἐπεσήμαναν πῶς ἡ γνώση προέρχεται ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις· πρόκειται γιὰ ὑπόθεση ἐμπειρίας καὶ ὄχι συλλογισμοῦ. Ὑποστηρίζουν ἐπομένως ὅτι στὴ γνώση φθάνουμε μέσα ἀπὸ τὴν παρατήρηση καὶ τὴν ἐμπειρία.

Ἡ πατερικὴ παράδοση ξεκαθάρισε ἀμέσως τὴ θέση της ἀπέναντι στὴ δυτικὴ θεολογία. Ἡ ἀποδεικτικὴ μέθοδος, ποὺ ἐνστερνίσθηκε ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς καὶ οἱ ὑπόλοιποι ἡσυχαστές, δὲν ἀποτελεῖ νεωτερισμὸ τῆς ἐποχῆς. Ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς παράδοσης ποὺ χάραξαν πρῶτοι οἱ πατέρες. Ἄλλωστε παράδοση δὲν σημαίνει μουσειακὴ συντήρηση, οὔτε εἶναι στατικὴ. Σημαίνει δυναμικότητα. Παράδοση εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μέσα στὴν Ἐκκλησία. Ὅταν οἱ πατέρες κρίνουν ὅτι σὲ κάποια ἱστορικὴ φάση πρέπει νὰ καινοτομήσουν, τότε θὰ τὸ κάνουν.

Ἡ ἀποδεικτικὴ μέθοδος, βεβαιώνει ὁ Παλαμᾶς τοὺς σχολαστικούς, περικλείει τὴν ἀληθινὴ ἐνόραση τοῦ Θεοῦ, τὴ γνώση μιᾶς ὑπέρτατης ἐμπειρίας. Γι' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀνάγκη γιὰ τοὺς θεολόγους νὰ ξεκινήσουν μὲ τοὺς συλλογισμοὺς γιὰ νὰ προσεγγίσουν τὴ θεία πραγματικότητα. Τὸ δόγμα τῆς Ἐκκλησίας περικλείει ἓνα νόημα ζωῆς. Γιὰ τὸν Παλαμᾶ ἡ διαλεκτικὴ μέθοδος

είναι σωστή, όχι όμως για να «γνωρίσουμε» τον Θεό. Τὸν Θεὸ δὲν Τὸν σκεπτόμαστε, δὲν Τὸν πλησιάζουμε νοησιαρχικὰ παρὰ μόνο με τὴν καρδιά. Ἔτσι ἡ διαλεκτικὴ ἀπορρίπτεται γιὰ τὴ θεογνωσία ἀλλὰ γίνεται ἀποδεκτὴ γιὰ τὶς ἄλλες ἐπιστῆμες καὶ γιὰ τὴ διατύπωση τῶν δογμάτων με ἔννοιες. Γιὰ νὰ βιωθεῖ ὅμως τὸ δόγμα εἶναι ἀναγκαῖα μόνον ἡ ἀποδεικτικὴ μέθοδος. Καὶ οἱ δύο μεθοδολογίες εἶναι σωστές, ὅταν ἡ κάθε μία γνωρίζει τὸ δικό της ἔργο. Ἡ προτεραιότητα ὅμως ἀνήκει στὴν ἐμπειρία, πὺ μεταφράζεται στὰ ἔργα καὶ στὸν βίον τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης. Ἡ ὄντολογικὴ διάκριση κτιστοῦ-ἄκτιστου ἔχει γνωσιολογικὲς προεκτάσεις:

ἄκτιστο = ἐμπειρία (προσέγγιση μέσω ἐμπειρίας)
κτιστό = ἔρευνα (προσέγγιση μέσω ἔρευνας)

Ὁ Νεῖλος Καβάσιλας κρίνει τὴ σχολαστικὴ θεολογία γιὰ τὴ διανοητικὴ σύλληψη τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν θείων ἀληθειῶν. Καὶ αὐτὸς ὁ μυστικὸς πατέρας διδάσκει ὅτι ἡ γνώση τοῦ Θεοῦ λαμβάνεται μόνο με τὴν «πνευματικὴν χαριτωμένη ἐμπειρία»¹⁷.

Ὁ δυτικὸς κόσμος υἰοθέτησε μία ἐνιαία μεθοδολογία γιὰ τὴν προσέγγιση τῆς ἀλήθειας. Σὲ ἀντίθεση με τοὺς ἡσυχαστὲς πὺ χρησιμοποίησαν δύο μεθόδους στὴ διδασκαλία τους, οἱ σχολαστικοὶ χρησιμοποιοῦν μόνο τὴ διαλεκτικὴ μέθοδο. Ἡ ἀναγωγὴ τῶν σχολαστικῶν στὰ μυστήρια τοῦ Θεοῦ γίνεται μέσω τῆς λογικῆς καὶ τῆς γνώσης. Θεόπτης μπορεῖ νὰ γίνῃ κάποιος πὺ γνωρίζει φιλοσοφία καὶ γενικώτερα τὶς ἄλλες ἐπιστῆμες. Κατὰ τὸν Βαρλαάμ, «θεοπτικώτερος δ' ἐκεῖνος, ὃς πλείω οἶδε τῶν τοῦ κόσμου μερῶν ἢ τὰ κρείττω καὶ ἔτι μᾶλλον ὁ μᾶλλον οὐ γινώσκει τὴν γνῶσιν ἔχων, θεοπτικώτατος δ' ἀπάντων ὃς τὰς τε ἐμφανεῖς ἔγνω τοῦ κόσμου μερίδας καὶ τὰς ἀφανεῖς δυνάμεις,

17. Γιέφτιτς Ἀ., «Συνάντηση τῆς σχολαστικῆς θεολογίας καὶ τοῦ ἡσυχασμοῦ στὸ ἔργο τοῦ ἁγίου Νεῖλου Καβάσιλα», Πρακτικὰ ΙΑ' Διεθνοῦς Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου ΑΒ' Δημήτρια, Χριστιανικὴ Θεσσαλονίκη, Πόλις συναντήσεως Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως (12-18 Ὀκτωβρίου 1997), University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2006, σελ. 214.

τὰς πρὸς γῆν καὶ τὰλλα τῶν στοιχείων συμπαθείας καὶ τὰς πρὸς ἄλληλα τοῦθ' ἅπαντα ἐναντιοπαθείας, τὰς διαφοράς, τὰς ἰδιότητάς, τὰς κοινωνίας, τὰς ἐνεργείας...»¹⁸. Ὁ Παλαμᾶς ἀντιτίθεται στὶς αἰρετικὲς κακοδοξίες τῶν σχολαστικῶν ὅταν διδάσκει ὅτι ἡ ἀστρονομία, ἡ γεωμετρία, ἡ ρητορικὴ καὶ γενικὰ οἱ ἄλλες ἐπιστῆμες δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δώσουν πληροφορίες γιὰ τὸν Θεό. Ὁ Κάλλιστος Ἀγγελικουδῆς ἐμμένει σταθερὰ στὴν ἄρνησὴ του γιὰ κάθε ἐναρμόνιση τῆς φιλοσοφίας μὲ τὶς ἀποκεκαλυμμένες ἀλήθειες τῆς πίστεως. Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ αὐτό, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει τίποτε κοινὸ μεταξὺ φιλοσοφίας καὶ θεολογίας: «τίς γὰρ χριστιανοῖς καὶ Ἀριστοτέλει κοινόν, τοσοῦτον ἡμῶν ἀπέχοντι, ὡς καὶ τὴν σοφίαν αὐτοῦ ἔξω λέγεσθαι;» «τίς οὖν ὁ λόγος ἡμῖν πρὸς ἐκεῖνον [τὸν Ἀριστοτέλη] καὶ πόθεν δεῖν κέκρικας τοιοῦτον ἄνδρα εἰσαγαγεῖν εἰς τὰ σὰ γράμματα διδάσκαλον καὶ μάρτυρα καὶ συνήγορον, χριστιανὲ ἀνυπόστατε; ... Οὐκ ἔχομεν ἀγίους καὶ θεοφόρους καὶ πολλοὺς καὶ μεγάλους; ...»¹⁹. Οἱ σχολαστικοὶ ὅμως δὲν κάνουν τὴ διάκριση ἀκτίστου-κτιστοῦ καὶ ἔτσι ὀδηγοῦνται σὲ ἀδιέξοδο. Αὐτοὶ γνωρίζουν τὸν Θεὸ μόνον ἀπὸ τὴ γνώση τῶν κτιστῶν. Ὁ Παλαμᾶς τοὺς ρωτᾷ: «Τί δὲ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀγαθὰ; Οὐχ ὑπὲρ πάσας ἐστὶ τὰς αἰσθητικὰς ἡμῶν δυνάμεις καὶ τὰς νοεράς;»²⁰. Ἐπικαλεῖται τὸν Ἀπόστολο Παῦλο, ὁ ὁποῖος καλεῖ «σαρκικὴ σοφία» τὴ σοφία τοῦ κόσμου, ὅπως ἐπίσης καὶ «νοῦν σαρκός» καὶ τὴ «γνώση ποῦ φέρνει ἀλαζονεῖα». Ἡ ἀληθινὴ παιδεία ἀρχίζει μὲ τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ «... παρ' οὗ δέησις ἐν κατανύξει συνεχῆς πρὸς τὸν Θεὸν γεννᾶται καὶ ἡ τῶν εὐαγγελικῶν θεσπισμάτων φυλακὴ...»²¹.

Ὁ Παλαμᾶς γνωρίζει ὅτι ἔτσι μόνον θὰ σωθεῖ ὁ ἄνθρωπος·

18. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Υπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχαζόντων*, Λόγος 2, 3, τόμ. 2, σελ. 535.

19. Παπαδόπουλου Στ., *Συνάντησις ὀρθοδόξου καὶ σχολαστικῆς θεολογίας ἐν τῷ προσώπῳ Καλλίστου Ἀγγελικουδῆ καὶ Θωμᾶ Ἀκινάτου*, ἐκδ. Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 85.

20. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Υπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχαζόντων*, Λόγος 1, 1, τόμ. 2, σελ. 63.

21. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Υπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχαζόντων*, Λόγος 1, 1, τόμ. 2, σελ. 73.

οτιδήποτε άλλο προωθείται για τη σωτηρία του είναι πλάνη. Όποιος προσδοκᾷ νὰ γνωρίσει τὸν Θεὸ μὲ τὴ φιλοσοφία ἢ μὲ ἄλλες ἐπιστῆμες ὀδηγεῖται σὲ ἀδιέξοδο («Ἐμωράνθη ἡ σοφία τῶν Ἑλλήνων...») γιατί δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸν Θεό. Ἐπικαλεῖται ἀκόμη τὸν Μ. Διονύσιο, ὁ ὁποῖος διδάσκει ὅτι ἡ ἔνωση καὶ ἀφομοίωση συντελεῖται μόνο μέσῳ τῶν θείων ἐντολῶν. Ὁ Βαρλαάμ ὑποστηρίζει ὅτι δὲν ἀρκεῖ μόνον αὐτό. Ὁ Γρηγόριος Νύσσης λέγει ὅτι: «ἄγονον καὶ ἀτελῆ τὴν ἔξω σοφίαν εἶναι...», ἐνῶ ὁ Βαρλαάμ ἐπιμένει ὅτι: «...χρησιμώτατόν τε καὶ ἀναγκαιότατον εἶναι διδάσκεις κάπὶ ταύτῃ σεμνύνεσται ... τελείας ἐστὶ καὶ σωτηρίου καθάρσεως ποιητικὰ τὰ μαθήματα»²². Ὁ Μ. Βασίλειος –συνεχίζει ὁ Παλαμαῆς– ἐνῶ εἶπε ὅτι δὲν εἶναι καθόλου ἐμπόδιο γιὰ τὴν οὐράνια μακαριότητα τὸ νὰ μὴ γνωρίζει κάποιος τὴν ἀλήθεια τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, οἱ σχολαστικοὶ ἀποφαίνονται ὅτι αὐτὸ εἶναι σωτηριῶδες καὶ χωρὶς αὐτὸ δὲν ὑφίσταται τελειότητα²³. Ἄρα ὁ πολυμαθής, ὁ καλλιεργημένος κατὰ τὸν Βαρλαάμ, εἶναι αὐτὸς ποὺ ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸν Θεό, ἐνῶ ὁ ἀπλὸς ἄνθρωπος ποὺ δὲν ἔχει γνώσεις βρίσκεται μακρὰν τοῦ Θεοῦ. Οἱ θεωρίες αὐτὲς ἀποτελοῦν κακόβουλους νεωτερισμοὺς ποὺ δὲν ἔχουν καμία σχέση μὲ τὴ γνήσια ὀρθόδοξη παράδοση. Ὅλοι οἱ πατέρες μίλησαν γιὰ κάθαρση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ πάθη μὲ τὴν ἄσκηση τῆς ἀρετῆς καὶ τὴν προσευχή. Ἀπόψεις σὰν καὶ αὐτὲς τοῦ Βαρλαάμ, σύμφωνα μὲ τίς ὁποῖες γίνεται θεόπτης ὁ νοῦς ὄχι μόνον ὅταν καθαίρεται ἀπὸ τὰ πάθη ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἄγνοια, εἶναι ἄγνωστες στὴν ὀρθοδοξία.

Ἡ διαλεκτικὴ μέθοδος ἀποκλείει τὴν ἐμπειρία, τὴ μυστηριακὴ

22. Γρηγορίου Παλαμαῆ, Ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων, Λόγος 2, 3, τόμ. 2, σελ. 417.

23. Γρηγορίου Παλαμαῆ, Ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων, Λόγος 2, 3, τόμ. 2, σελ. 417: «Καὶ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου σαφῶς εἰπόντος μηδὲν ἐμπόδιον εἶναι πρὸς τὴν ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητα τὸ μὴ εἰδέναι τὴν δι' οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῶν μεταξὺ στοιχείων δεικνυμένην ἀλήθειαν, σὺ τοῦτο σωτηριῶδες ἀποφαίνῃ, καὶ ἄνευ τούτου τελεότητα μὴ παρεῖναι τῇ διὰ πάντων ἀληθείᾳ τὸν ἑαυτοῦ τινα ἐναρμόσαι νοῦν».

μεταμόρφωση του πιστού μέσα στην Ἐκκλησία. Ἀποδέχεται ὅμως τίς «κοινές ἔννοιες» καί τὰ μαθήματα τῆς φιλοσοφίας ποῦ εἶναι δῶρα Θεοῦ, γιά νά ἐρευνήσει τὸ ἐπιστητὸ τῆς θεολογίας καί νά φθάσει στή θεογνωσία. Ἄλλωστε ἡ ἐνιαία μεθοδολογία ἀναγκάζει τοὺς σχολαστικούς νά δεχθοῦν τὸν Θεὸ χωρὶς κίνηση. Ἄφοῦ ὁ Θεὸς δὲν γίνεται προσιτὸς στὸν ἄνθρωπο μὲ τὴν ἐμπειρία, ἄρα ὁ Θεὸς βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμο σὲ μία θέση στατική. Οἱ διδασκαλίες αὐτὲς εἶναι καθαρὰ ἀριστοτελικές. Σύμφωνα μὲ αὐτὲς τὸ θεῖο καί θνητὸ στοιχεῖο ἀπαρτίζουν τὴν πραγματικότητα. Τὸ θεῖο στοιχεῖο μένει μακριὰ ἀπὸ τὸ θνητὸ καί χρειάζεται πολὺ κόπο καί μόχθο γιά νά τὸ προσεγγίσει κανεὶς. Ἐπομένως τὸ θεῖο δὲν ἔχει καμιά σχέση μὲ τὸν κόσμο. Ἡ θεία οὐσία εἶναι ἀκίνητη, ὡστόσο αὐτὴ προκαλεῖ τὴν κίνηση σὰν μαγνήτης. Εἶναι τὸ πρῶτο ἀκίνητο ποῦ κινεῖ ὅλα τὰ ὄντα. Δὲν γνωρίζει γένεση· δυνατότητα ἀλλαγῆς ὑπάρχει μόνο στήν ὕλη. Μόνο τὸ ἀσῶματο εἶναι ἀμετάβλητο καί ἀκίνητο. Καί ἀφοῦ τὸ πρῶτο «κινοῦν» εἶναι ἀκίνητο, πρέπει νά εἶναι ἄυλο, εἶδος χωρὶς ὕλη, καθαρὴ ἐνέργεια²⁴.

Βάσει τῆς παραπάνω ἀριστοτελικῆς διδασκαλίας ἐννοοῦν οἱ σχολαστικοὶ τὸν Θεό. Σὲ τέτοιο σημεῖο εἶναι ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὸν ἀριστοτελισμό, ὥστε ὑπάρχει κίνδυνος νά ταυτίσουμε τὸν θεὸ τοῦ Ἀριστοτέλους μὲ ἐκεῖνον τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἡ ἴδια ἡ ἐπέμβαση τοῦ Θεοῦ στήν ἱστορία δηλώνει κίνηση. Ὁ Θεὸς κινεῖται ἐνδοτριαδικὰ καί ἐξωτριαδικὰ. Τὰ πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος βρίσκονται σὲ στενὴ σχέση καί ἀλληλεξάρτηση μεταξύ τους σὲ μία κοινωνία ἀγάπης. Δὲν παύουν ὅμως νά κοινωνοῦν καί μὲ τοὺς ἀνθρώπους μέσῳ τῶν ἐνεργειῶν τους. Ἡ κίνηση ἄλλωστε ὑποδηλώνει ζωή. Ὅπως σημειώνει καί ὁ Ρωμανίδης, ἡ σχολαστικὴ θεολογικὴ παράδοση δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸν ἱερὸ Αὐγουστῖνο, ὁ ὁποῖος ἔθετε ὡς σκοπὸ τῆς θεολογίας του τὴ διερεύνηση καί τὴν κατανόηση τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Στούς ὀρθοδόξους πατέρες ἡ φιλοσοφία «οὐδέποτε ὑπῆρξε μέσον κατανόησης τῶν δογμάτων,

24. Zeller Ed., Nestle W., *Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας* (μτφρ. Χ. Θεοδωρίδης), ἐκδ. Ἑστία, Ἀθήνα 1980, σελ. 226.

ἀλλὰ ἐχρησιμοποιήθησαν μὲ νέαν σημασίαν φιλοσοφικοὶ ὅροι εἰς τὴν διατύπωσιν καὶ διακήρυξιν τῶν δογμάτων. Ὁ Αὐγουστίνος ἐν γνώσει του ἔκαμε χρῆσιν τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας πρὸς κατανόησιν τῶν χριστιανικῶν δογμάτων»²⁵.

Βάσει τῶν παραπάνω διευκρινίσεων συμπεραίνουμε ὅτι οἱ σχολαστικοὶ ἦταν ἀδύνατο νὰ ἀποδεχθοῦν τὸν «μυστικὸ ρεαλισμὸ τῶν ὀρθοδόξων ἡσυχαστῶν»²⁶. Τὸ πρόβλημα τῆς σωτηρίας, ἐνῶ συνδέεται ἄρρηκτα μὲ τὴν ἐμπειρία, μὲ τὴν πείρα καὶ τὴ γέυση μιᾶς νέας ζωῆς, γιὰ τοὺς σχολαστικούς ὑποκαθίσταται ἀπὸ συστήματα ἰδεῶν λογικὰ καὶ διανοητικά.

3. Θεολογικὴ γνωσιολογία ἡσυχαστῶν-ἀντιησυχαστῶν

3.1. Οὐσία-ἐνέργεια

Ἡ διάκριση οὐσίας καὶ ἐνέργειας στὸν Θεὸ ἐξηγεῖ τὴ σχέση κτιστοῦ-ἀκτίστου. Ἐτσι μόνον μπορεῖ νὰ γίνῃ θεολογικὰ ἀποδεκτὸ τὸ γεγονὸς τῆς δημιουργίας. Ἡ δημιουργία μετέχει στίς θεῖες ἐνέργειες καὶ ὄχι στὴ θεία οὐσία, συνεπῶς δὲν ὑπάρχει ταύτιση θεότητας καὶ κτίσεως.

Ἡ μεγαλύτερη συμβολὴ τῆς θεολογίας τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ἡ συστηματικὴ διδασκαλία του περὶ διακρίσεως οὐσίας καὶ ἐνέργειας τοῦ Θεοῦ. Ὁ Παλαμᾶς ἐξάλλου δὲν ὑπῆρξε νεωτεριστής, ὅπως θέλουν νὰ πιστεύουν ὠρισμένοι δυτικοὶ θεολόγοι. Ὁ Jugie, ποὺ βλέπει ὑπὸ παραμορφωτικὸ πρῖσμα τοὺς θεολόγους καὶ τὴ θεολογία τῆς Ἀνατολῆς, ὑποστήριξε τὴν ἀποψη ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Παλαμᾶ περὶ διακρίσεως οὐσίας-ἐνέργειας ἀποτελεῖ ἕναν παράξενο νεωτερισμὸ, ἄγνωστο μέχρι τότε στὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση. Ὁ Ivanka ὑποστηρίζει ἐπίσης ὅτι ὁ Παλαμᾶς μὲ τὴ διάκριση αὐτὴ καινοτομεῖ. «Οἱ πατέρες ὅπου ἀναφέρεται ὁ Παλαμᾶς δὲν κάνουν τὴ διάκριση μὲ πραγματικὸ καὶ ὄντολογικὸ

25. Ρωμανίδη Ἰω., *Δογματικὴ καὶ συμβολικὴ θεολογία τῆς ὀρθοδόξου καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. Α', ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 90.

26. Γιέφτιτς, ὁ.π., σελ. 214.

χαρακτήρα, αλλά υποκειμενικό και γνωσιολογικό»²⁷. Απάντηση σχετικά με τις παραπάνω απόψεις δίδουν οι πατέρες. Ο άπολογητής Αθηναγόρας διακρίνει ουσία και ενέργεια, ενώ ο Ειρηναίος όμιλει περί θείας ενεργείας. Ο φιλόσοφος και μάρτυρας Ίουστίνος διακρίνει στὸν Θεὸ εἶναι καὶ ἐθέλειν. Περισσότερες θετικές πληροφορίες ἔχουμε ἀπὸ τὸν δ' αἰῶνα καὶ ἐντεῦθεν. Ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ἀντιμετωπίζει πλῆθος αἰρέσεων, γι' αὐτὸ καὶ προσπαθεῖ νὰ διαφυλάξει ἀκέραιες τὶς ἀλήθειες ποὺ παρέλαβε. Γιατὶ καὶ οἱ αἰρετικοί, ὅπως καὶ οἱ σχολαστικοί, ταύτιζαν οὐσία καὶ ἐνέργεια στὸν Θεό.

Οἱ Καππαδόκες θὰ συνεχίσουν τὴν πατερικὴ παράδοση. Ὁ Μ. Βασίλειος ὑποστηρίζει ὅτι γνωρίζουμε τὸν Θεὸ μὲ τὶς ἐνεργειές Του. Ἄν καὶ οἱ ἐνεργειές Του κατεβαίνουν σὲ μᾶς, ἡ οὐσία Του παραμένει ἀπρόσιτη²⁸. Ὁ Γρηγόριος Νύσσης ἀναφέρει: «Ὁ ἀόρατος τῆ οὐσία καὶ ὄρατος ταῖς ἐνεργείαις γίνεται, οὐ κατὰ τὴν οὐσίαν, ἀλλ' ἔν τισι τοῖς περὶ αὐτὸν ιδιώμασι καθορώμενος»²⁹. Ὁ Μ. Βασίλειος ἀπορεῖ μὲ τὶς φαντασιώσεις τῶν αἰρετικῶν: «πῶς οὐ καταγέλαστον τὸ δημιουργικὸν οὐσίαν εἶναι λέγειν, τὸ προνοητικὸν πάλιν οὐσίαν, τὸ προγνωστικὸν ὡσαύτως καὶ ἀπαξιαπλῶς πᾶσαν ἐνέργειαν οὐσίαν τίθεσθαι;»³⁰.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω ἔχει ἴσως καταστρεῖ φανερό ὅτι καμιά καινοτομία δὲν ἔλαβε χώρα κατὰ τὸν ἰδ' αἰῶνα. Οἱ συνθήκες τῆς ἐποχῆς ὅμως δημιούργησαν τὴν ἀνάγκη νὰ τονισθεῖ ἡ παραπάνω διάκριση ἐπειδὴ θίγονταν ἄμεσα αἰώνιες ἀλήθειες τῆς πίστεως. Ἔτσι μόνο θὰ μπορούσε νὰ διαφυλαχθεῖ ἡ ὑπερβατικότητα τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὴ μία μεριὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ τονισθεῖ ἡ κοινωνία τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεό.

27. Μαρτζέλου Γ., «Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς καὶ ἡ νεώτερη δυτικὴ θεολογία», στὰ *Πρακτικὰ θεολογικοῦ συνεδρίου εἰς τιμὴν καὶ μνήμην τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τοῦ Παλαμᾶ*, Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 217.

28. Lossky Vl., *The vision of God*, Clayton Wisconsin 1963, σελ. 65.

29. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλογος ὀρθοδόξου μετὰ βαρλααμίτου*, στὴ σειρά «Ἑλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας», Χρήστου, τόμ. 3, σελ. 283.

30. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπεὶ τῶν ἱερῶς ἡσυχαζόντων*, Λόγος 3, 2 τόμ. 2, σελ. 664.

Ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ὑπογραμμίζει ὅτι ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κτιστός, ὅπως καὶ ὁ λόγος καὶ οἱ αἰσθήσεις, γι' αὐτὸ δὲν μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ γνωρίσει τὴ φύση τοῦ Θεοῦ. Ὑπάρχει ὅμως ἔμφυτη γνώση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεό, ἐπειδὴ Ἐκεῖνος εἶναι ὁ δημιουργὸς του. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης Δαμασκηνὸς ἀναφέρει σχετικὰ ὅτι: «ἡ γνώσις τοῦ εἶναι Θεὸν φυσικῶς ἡμῖν ἐγκατέσπαρται»³¹. Ἡ γνώση ὅμως αὐτὴ περιορίζεται μόνο στὶς ἐνέργειες καὶ ὄχι στὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς ὑπερβαίνει τὸν νοῦ καὶ τὴ λογικὴ, δὲν ὑπάρχει λογικὸ σχῆμα, νόημα ἢ εἰκόνα ποὺ νὰ ταιριάζει στὴ φύση τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς ἐκφράζει τὴν παραπάνω ἀλήθεια ὡς ἐξῆς: «τὸ θεῖον ἀκατάληπτον ὄν, πάντως καὶ ἀνώνυμον ἔσται. Ἀγνοοῦντες οὖν τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, τῆς οὐσίας αὐτοῦ μὴ ἐκζητήσωμεν ὄνομα· δηλωτικὰ γὰρ τῶν πραγμάτων ἐστὶ τὰ ὀνόματα· ἀλλ' ἀγαθὸς ὢν ὁ Θεὸς καὶ ἐπὶ μεθέξει τῆς ἀγαθότητος παραγαγὼν ἡμᾶς ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι, καὶ γνωστικούς ποιήσας ἡμᾶς, ὥσπερ οὐ τῆς οὐσίας αὐτοῦ μετέδωκεν ἡμῖν, οὕτω δὲ τῆς γνώσεως τῆς οὐσίας αὐτοῦ. Ἀδύνατον γὰρ φύσιν τελείως γνῶναι τὴν ὑπερκειμένην φύσιν»³². Ὁ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς εἶναι αὐτὸς ποὺ ἀνέπτυξε ἐκτεταμένα τὴ διδασκαλία περὶ διακρίσεως ἀκατάληπτης οὐσίας καὶ μεθεκτῶν ἐνεργειῶν: ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι «ὑπεράρρητος» καὶ «ὑπεράγνωστος» καὶ «ὑπεργνώσιν»³³. Οἱ ἐνέργειες εἶναι ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ. «Τοῦ Θεοῦ τὸ μὲν ἐστὶν ἄγνωστον, ἤγουν ἡ οὐσία αὐτοῦ· τὸ δὲ γνωστόν, ἤγουν πάντα τὰ περὶ τὴν οὐσίαν τουτέστιν, ἡ ἀγαθότης, ἡ σοφία, ἡ δύναμις, ἡ θειότης, ἡ μεγαλειότης»³⁴.

Οἱ σχολαστικοὶ ὅμως ἔχουν ἀντίθετη ἄποψη. Ὅπως φαίνεται, αὐτοὶ ἦταν σὲ θέση νὰ ἐξηγήσουν καλύτερα τὰ βαθιὰ αὐτὰ θεολογικὰ θέματα ἀπὸ ὅ,τι οἱ πατέρες. Διαπιστώνεται ἐπομένως

31. Ρωμανίδη Ἰω., ὁ.π., σελ. 74.

32. Ρωμανίδη Ἰω., ὁ.π., σελ. 76.

33. Παπαδόπουλου Ἀ., *Θεολογικὴ γνωσιολογία κατὰ τοὺς νηπτικούς πατέρες*, ἐκδ. Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1977, σελ. 99.

34. Παπαδόπουλου Ἀ., ὁ.π., σελ. 100-101. Γρ. Παλαμᾶ, *Κεφάλαια φυσικά, θεολογικά*, τόμ. Δ', σελ. 164.

πόσο είχαν απομακρυνθεί από την ὀρθόδοξη παράδοση. Ὁ Βαρλαάμ ἀναφέρει: «ἐν εἶναι μόνον ἀναρχον καὶ ἀτελεύτητον, τὴν οὐσίαν τοῦ τὰ πάντα πεποιηκότος Θεοῦ, τὰ δὲ παρὰ ταύτην πάντα γενητῆς εἶναι φύσεως, καὶ μηδεμίαν ἄλλην ὄντοτητα εἶναι μεταξύ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν γενητῶν, οὗτος ἐτόλμησε μεταξύ τι θεῖναι»³⁵. Τὸ μόνο ποῦ ἀναγνωρίζεται στὸν Θεὸ εἶναι ἡ οὐσία Του, ἡ ὁποία εἶναι ἀναρχη καὶ ἀτελεύτητη. Γιὰ τοὺς ἡσυχαστὲς ἀναρχες εἶναι καὶ οἱ ὑποστάσεις, οἱ ἐνέργειες καὶ γενικὰ ὅλες οἱ ἐκφάνσεις τῆς θεότητας. Δὲν ὑπάρχει ὄνομα ποῦ νὰ δηλώνει τὴ φύση τῆς ἄκτιστης τριάδας, τὰ δὲ ὀνόματα ἀνήκουν στὶς ἐνέργειες, ὅπως σωστὰ παρετήρησε ἤδη ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός. Ἔτσι λέμε ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι σοφία, δύναμη, ἀγαθότητα, δικαιοσύνη, μεγαλειότητα, φῶς, πρόγνωση. Οἱ ὀνομασίες αὐτὲς ἀναφέρονται στὶς ἐνέργειές Του καὶ ὄχι στὴν οὐσία Του. Ἡ οὐσία παραμένει ἀνέπαφη. Οἱ ἐλλάμψεις (ἐνέργειες) εἶναι ὀρατὲς μόνον ἀπὸ τοὺς ἀξίους, ἀπὸ αὐτοὺς ποῦ ἔχουν καθαρθεῖ· ἡ οὐσία ὅμως ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἀόρατη. Ὁ πιστὸς ἐπομένως μετέχει στὶς θεῖες ἐνέργειες, ὄχι ὅμως στὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ. Γιὰτὶ διαφορετικὰ θὰ ἦταν κατὰ φύσιν Θεὸς καὶ ὄχι κατὰ χάριν. Τὸ ὄντολογικὸ χάσμα Θεοῦ-ἀνθρώπου δὲν ἐπιτρέπει καμία γνωσιολογικὴ προσέγγιση στὴ θεία οὐσία. Ὁ Θεὸς ὑπερβαίνει τὸ χάσμα καὶ εἰσέρχεται στὸν χῶρο τοῦ κτιστοῦ. Ἡ πρωτοβουλία ἀνήκει στὸν Θεό. Στέλνει τὸν Υἱὸ Του, μέσῳ τοῦ Ὁποίου ἀποκαλύπτεται.

Ὁ Παλαμᾶς κατηγορεῖ τόσο τὸν Βαρλαάμ ὅσο καὶ τὸν Ἀκίνδουνο ὅτι μὲ τὶς πλανημένες διδασκαλίες τους ὀδηγοῦνται στὴν εἰδωλολατρία. Διχοτομεῖται ὁ Θεὸς σὲ κτιστὸ καὶ ἄκτιστο μέρος, ἀφοῦ ὑποστηρίζουν τὸ ἄκτιστο τῆς θείας φύσεως καὶ τὸ κτιστὸ τῶν ἐνεργειῶν Του. Ἐπικαλεῖται τὸν Μάξιμο Ὁμολογητὴ γιὰ νὰ ἀναιρέσει τὸν Βαρλαάμ. Σύμφωνα μὲ αὐτόν: «... μήτε εἶναι μήτε γινώσκεισθαι χωρὶς τῆς οὐσιώδους αὐτῆς ἐνεργείας τὴν οἰανδήποτε φύσιν, ἢ οὖν οὐκ εἰσὶν οὐσιώδεις καὶ φυσικαὶ θεῖαι ἐνέργειαι καὶ οὐδὲ Θεὸς ἐστὶ λοιπόν, ἢ εἴπερ εἰσὶν ἐνέργειαι

35. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Λόγοι ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζόντων*, 3, 2, τόμ. 2, σελ. 652.

θεΐαι, φυσικαὶ καὶ οὐσιώδεις, κτισταὶ δέ εἰσιν αὗται, κτιστὴ ἔσται καὶ ἡ ταύτας ἔχουσα οὐσία τοῦ Θεοῦ· ἥς γὰρ οὐσίας τε καὶ φύσεως αἱ φυσικαὶ καὶ οὐσιώδεις ἐνέργειαι κτισταί, καὶ αὐτὴ ἡ ταύτας ἔχουσα φύσις καὶ οὐσία κτιστὴ καὶ ἔστι καὶ γινώσκεται»³⁶. Ἀπὸ τὴν κάθε ἐνέργεια δηλαδὴ χαρακτηρίζεται ἡ κάθε φύση.

Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὸν Βαρλαάμ, ἀφοῦ ὁ Θεὸς φέρει κτιστὲς ἐνέργειες, ἄρα καὶ ἡ οὐσία Του εἶναι κτιστὴ. Αὐτομάτως ὁ Θεὸς ὑποβιβάζεται σὲ ἀπλὸ κτίσμα, ἀφοῦ δὲν εἶναι δυνατὸν ἀπὸ ἄκτιστη οὐσία νὰ προέρχονται κτιστὲς ἐνέργειες. Ὁ Μ. Βασίλειος λέει ὅτι «καὶ τέχνης καὶ δυνάμεως, ἀλλ' οὐχὶ τῆς οὐσίας αὐτῆς ἐνδεικτικὰ ἔστι τὰ ποιήματα»³⁷. Ἡ διάκριση ἐπομένως τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα ὄντα εἶναι κατ' οὐσίαν, δηλαδὴ ἄλλη ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ ἄλλη τῶν δημιουργημάτων:

Ἦντα = κτιστά =>

Γιὰ νὰ ὑπάρξει τὸ κτιστὸ εἶναι ἀναγκαία ἡ μετοχὴ του
στὸ ἄκτιστο. Ἄλλιῶς δὲν μπορεῖ νὰ ὑφίσταται.

Θεός = ἄκτιστος =>

Παράλληλα ὅμως οἱ σχολαστικοὶ ἀρνοῦνται ὅποιαδήποτε μετοχὴ τοῦ πιστοῦ στὴ θεότητα, γιατί ἀλλιῶς ὁ πιστὸς θὰ μετέχει στὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ κατ' αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἶναι μόνον οὐσία. Ὡστόσο καὶ ἡ διδασκαλία αὐτὴ ὀδηγεῖ σὲ ἀδιέξοδο. Ἡ μὴ μετοχὴ τοῦ ἀνθρώπου στὴ θεότητα σημαίνει ἔλλειψη δυνατότητας γιὰ τὴ σωτηρία του. Τότε γιατί ἦρθε ὁ Χριστὸς στὸν κόσμον καὶ θυσιάστηκε, ὅταν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀδύνατον νὰ σωθεῖ; Ὁ Παλαμᾶς ἀπαντᾷ στὶς κακοδοξίες τῶν σχολαστικῶν ὡς ἑξῆς: «... ὅτι τοῦ Θεοῦ δι' ὑπερβολὴν τῆς περὶ ἡμᾶς ἀγαθότητος, ἐκ τοῦ πάντων ἐξηρημένου καὶ ἀλήπτου καὶ ἀφθέγκτου, πρὸ τὸ νῶ μεθεκτόν τε καὶ θεωρητὸν ἀοράτως συγκαταβαίνοντος

36. Γρηγορίου Παλαμᾶ, ὁ.π., σελ. 706.

37. Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ὅτι οἱ Βαρλαάμ καὶ Ἀκίνδυνος διχοτομοῦν, τόμ. 3, σελ. 461.

καθ' ὑπερούσιον ἑαυτοῦ δύναμιν ἀνεκφοίητον...»³⁸. Ὁ Θεὸς μὲ ξεχείλισμα καλοσύνης ἀπέναντί μας, ἀκατανόητος καὶ ἀνέκφραστος, συγκαταδέχεται νὰ γίνεῖ ἀντιληπτὸς στὴ διάνοιά μας. Συγκαταβαίνει στὸ πλάσμα Του γιὰ νὰ τὸ ὀδηγήσῃ στὴ λύτρωση, ὄχι μὲ τὴν οὐσία Του ἀλλὰ μὲ τὶς ἐνέργειές Του. Πῶς ὅμως θὰ ὀδηγηθεῖ ὁ ἄνθρωπος στὴ σωτηρία, ὅταν οἱ ἐνέργειες εἶναι κτιστές; Καὶ τί Θεὸς εἶναι αὐτὸς μὲ κτιστὲς ἐνέργειες;

Ὡστόσο ὁ Βαρλαάμ ἐπιμένει: «ἐν γὰρ ἄκτιστόν τε καὶ ἀναρχόν, ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ πᾶσα δὲ ἐνέργεια αὐτοῦ κτιστή». Οἱ σχολαστικοὶ κατηγοροῦν τὸν Παλαμᾶ γιὰ διθεισμό, γιὰτὶ διχοτομεῖ τὴν ἀπλὴ θεότητα σὲ δύο μέρη: στήν «ὑπερκειμένη» καὶ τὴν «ὑφειμένη» θεότητα. Ἔτσι ἐξηγοῦν τὴ διάκριση οὐσίας καὶ ἐνέργειας ποὺ ἔκανε ὁ Παλαμᾶς. Οἱ σχολαστικοὶ ἐπομένως ξεκινοῦν ἀπὸ διαφορετικὲς θεολογικὲς προϋποθέσεις ἀπὸ ὅ,τι οἱ ἡσυχαστές. Ὁ Θωμᾶς Ἀκινάτης εἶχε τονίσει παλαιότερα τὴν ἀπλότητα τοῦ Θεοῦ. «Ἡ διάκριση στὸν Θεὸ δύναμης καὶ ἐνέργειας καθίσταται ἀδύνατη διότι σὲ Αὐτὸν οὐδὲν διαφέρει τὸ εἶναι καὶ τὸ δύνασθαι. Στὸν ἀπλούστατο Θεὸ δὲν μποροῦμε νὰ προσδώσουμε δύναμη... Ἀποδέχεται ὁ Θωμᾶς στὸν Θεὸ δύναμη, ἀλλὰ τὴ θεωρεῖ ταυτόσημη μὲ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ».³⁹ Ὁ Θωμᾶς τὰ πάντα στὸν Θεὸ τὰ ταύτιζε μὲ τὴν οὐσία του. «Οὐδὲν ἔστιν ἐν τῷ Θεῷ ἐκτὸς τῆς οὐσίας αὐτοῦ»⁴⁰. Ἄν ἡ δύναμη λοιπὸν αὐτὴ εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴν οὐσία, τότε ἡ ζωὴ καὶ τὸ εἶναι ποὺ χορηγεῖ στὰ ὄντα προέρχονται ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ. Ἔτσι τὰ κτιστὰ ὄντα μετέχουν στὴ θεία οὐσία, θεώνονται κατὰ φύση καὶ δημιουργοῦνται πολλοὶ θεοί. Ὁδηγοῦνται ἐπομένως οἱ σχολαστικοὶ στὸν πολυθεισμό. Ὅπως παρατηρεῖ σύγχρονος ἐρευνητής, «ὁ ἀποφατισμὸς τῆς δύσεως ἀρνήθηκε διάκριση οὐσίας καὶ ἐνεργειῶν στὸν Θεὸ καὶ ἔτσι παγιδεύτηκε στὴν πώλωση ἀριστοτελισμοῦ καὶ πλατωνισμοῦ, φυσικῆς θεολογίας καὶ

38. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Λόγοι ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζόντων*, 3, 2 τόμ. 2, σελ. 170.

39. Παπαδόπουλου Στ., *ὁ.π.*, σελ. 98.

40. Παπαδόπουλου Στ., *ὁ.π.*, σελ. 92.

μυστικοῦ ἀποφατισμοῦ»⁴¹.

Διαπιστώνεται ἐπομένως ὅτι οἱ ἀντιησυχαστὲς εἶχαν ἀποκοπεῖ ἀπὸ τὸ ἀποφατικὸ πνεῦμα τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἀκολουθοῦσαν τὴν παράδοση τῆς σχολαστικῆς θεολογίας. Εἶχαν διαμορφώσει μία σύνθετη προσωπικότητα, αὐτὴ τοῦ φιλοσόφου καὶ χριστιανοῦ, καὶ προσπάθησαν νὰ συμβιβάσουν ἄρμονικὰ τὰ δύο ἀντιτιθέμενα μέρη, δημιουργώντας πολλὰ θεολογικὰ προβλήματα.

Ὁ Παλαμᾶς ἐξάλλου ἀναφέρει ὅτι ἡ θεία φύση πρέπει νὰ ὀνομασθεῖ ταυτόχρονα ἀκοινωνητὴ καὶ ἐν μέρει κοινωνικὴ κατορθώνουμε μετοχὴ στὴ φύση τοῦ Θεοῦ καὶ παρ' ὅλα αὐτὰ μένει ἐξ ὀλοκλήρου ἀπρόσιτη⁴². Ὑπάρχει μία ἀντινομία ποὺ ὁ Παλαμᾶς προσπαθεῖ νὰ ἀναλύσει χωρὶς ὅμως νὰ θίγεται τὸ μυστήριον διάκρισης οὐσίας καὶ ἐνέργειας στὸν Θεό. Ὁ Θεοδώρητος Κύρου ὑπερασπίζεται τὸ ἀδιάβλητο τῆς θείας οὐσίας στὴ σάρκωση, ἐπιβεβαιώνει τὸ ἀπολύτως ἀόρατο τοῦ Θεοῦ, ἀκόμη καὶ στοὺς ἀγγέλους. Τὰ δημιουργήματα μποροῦν νὰ δοῦν τὸν Θεὸ μόνον σὲ ἀποκαλύψεις ἀνάλογες μὲ τὴν ἀντιληπτικότητά τους, ὅπου δὲν ἀποκαλύπτεται ἡ φύση τοῦ Θεοῦ⁴³.

Ὁ Γιανναρᾶς κάνει μία ἐνδιαφέρουσα διάκριση, τονίζοντας ὅτι ὁ Θεὸς μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπρόσιτος καὶ ἄγνωστος κατὰ τὴν οὐσία Του, δὲν εἶναι ὅμως ἀπρόσωπος. Οἱ θεῖες ἐνέργειες ἐμφανίζουν τὸν τρόπο τῆς ὑπάρξεως τῆς θεότητας, ὁ ὁποῖος εἶναι προσωπικὸς καὶ ἀποκαλύπτεται ὡς προσωπικὴ σχέση καὶ κοινωνία⁴⁴. Ὁ Θεὸς ἔρχεται σὲ ἐπαφὴ μὲ τοὺς ἀνθρώπους, ἐπικοινωνεῖ μὲ αὐτοὺς ποὺ ἔχουν καθαρθεῖ καὶ μποροῦν νὰ νοιώσουν τὴν ἐμπειρία μέθεξης στὴν ἀμέθεκτη θεότητα. Ὅπως τονίζει ὁ Παλαμᾶς, ὁ ζωντανὸς Θεὸς εἶναι προσιτὸς στὴν προσωπικὴ ἐμπειρία, γιὰτὶ μοιράστηκε

41. Παπαδόπουλου Ἀ., *Θεολογικὴ γνωσιολογία κατὰ τοὺς νηπτικούς πατέρας*, σελ. 139.

42. Lossky, ὁ.π., σελ. 127.

43. Lossky, ὁ.π., σελ. 79.

44. Γιανναρᾶ Χρ., *Ἡ θεολογία τῆς ἀπουσίας καὶ τῆς ἀγνωσίας τοῦ Θεοῦ* (μὲ ἀναφορὰ στὶς ἀρεοπαγιτικὲς συγγραφές καὶ στὸν Martin Heidegger), Ἀθήνα 1967, σελ. 70.

τὴν ἴδια Του τὴ ζωὴ μὲ τὴν ἀνθρωπότητα⁴⁵. Ἡ ἐμπειρία αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴ μοναδικὴ γνωστικὴ δυνατότητα περὶ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ.

3.2. Ἀποφατικὴ-Καταφατικὴ Θεολογία

Μὲ βάση τὴ διάκριση οὐσίας καὶ ἐνέργειας στὸν Θεό, διανοίγονται δύο θεολογικὰ μονοπάτια: ἡ ἀποφατικὴ καὶ ἡ καταφατικὴ θεολογία. Ἡ καταφατικὴ θεολογικὴ ὁδὸς πηγάζει ἀπὸ βεβαιώσεις, ἐνῶ ἡ ἀποφατικὴ ἀπὸ ἀρνήσεις. Ὁ Lossky ἀναφέρει ὅτι «γιὰ νὰ προσεγγίσει κανεὶς τὸν Θεὸ πρέπει νὰ ἀρνηθεῖ ὅτι ὑπάρχει. Διὰ τῆς ἀγνωσίας γνωρίζει κανεὶς Ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος βρίσκεται ὑπεράνω ὅλων. Ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἀρνηση ἀνέρχεται ἀπὸ τὶς κατώτερες βαθμίδες τοῦ εἶναι στὰ ὕψη, παραμερίζοντας ὅτιδήποτε εἶναι γνωστὸ ὥστε νὰ πλησιάσει τὸ ἄγνωστο»⁴⁶. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς λέει: «Ἄπειρον οὖν τὸ θεῖον καὶ ἀκατάληπτον, καὶ τοῦτο μόνον αὐτοῦ καταληπτόν, ἡ ἀπειρία καὶ ἡ ἀκαταληψία. Ὅσα δὲ λέγομεν ἐπὶ Θεοῦ καταφατικῶς, οὐ τὴν φύσιν ἀλλὰ τὰ περὶ τὴν φύσιν δηλοῖ. Κἂν ἀγαθόν, κἂν δίκαιον, κἂν σοφόν, κἂν ὅ,τι ἂν εἴπῃς, οὐ φύσιν λέγεις Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ περὶ τὴν φύσιν. Εἰσὶ δὲ καὶ τινὰ καταφατικῶς ἐπὶ Θεοῦ λεγόμενα δύναμιν ὑπεροχικῆς ἀποφάσεως ἔχοντα, οἷον σκότος λέγοντες ἐπὶ Θεοῦ οὐ σκότος νοοῦμεν, ἀλλ' ὅτι οὐκ ἔστι φῶς ἀλλ' ὑπὲρ τὸ φῶς· καὶ φῶς ὅτι οὐκ ἔστι σκότος».

Ὁ ἀποφατισμὸς προϋποθέτει ἐμπειρία. Προϋποθέτει ἐπίσης τὴν κάθαρση τοῦ ἀνθρώπου. Διακηρύττει τὴν ἀπόλυτη ὑπερβατικότητα τῆς θείας οὐσίας, ἀπρόσιτη καὶ στοὺς ἴδιους τοὺς ἀγγέλους. Ὁ Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος τονίζει τὸ ἀπερίγραπτο καὶ τὸ ἀκατάληπτο τοῦ Θεοῦ ἀποφατικῶς καταφατικῶς δὲ τὴν

45. Meyendorff J., *Ἡ βυζαντινὴ κληρονομία στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία*, ἐκδ. Ἄρμός, Ἀθήνα 1990, σελ. 207.

46. Lossky Vl., *Ἡ μυστικὴ θεολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1964, σελ. 25.

παντοδυναμία, τὴν ἀγαθότητα, τὴ δικαιοσύνη καὶ τὴ φιλανθρωπία Του⁴⁷. Ἡ καταφατικὴ γνώση προκύπτει ἀπὸ τὴν παρατήρηση τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ στὴν κτίση καὶ τὴν ἱστορία. Παρατηρώντας τὴ δημιουργία διαπιστώνουμε ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι σοφός, δίκαιος, ἀγαθός. Παρατηρώντας δηλαδὴ τὴν κτίση ἔχουμε πορεία γνώσης τῶν ἰδιοτήτων τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἄμεση ὅμως ἐμπειρία ἀναφέρεται στὴν ἀποφατικὴ θεολογία. Μὲ αὐτὴν ὁ πιστὸς ἀρνεῖται στὸν Θεὸ ὅτιδὴποτε ἔχει σχέση μὲ τὰ κτιστά, ὅπως: τὰ κτιστά εἶναι φθαρτά, ὁ Θεὸς εἶναι ἀφθαρτος. Τὰ κτιστά ὑπόκεινται στὸν χρόνο, ὁ Θεὸς εἶναι ἄχρονος. Κατὰ τὴν ὀρθόδοξη πατερικὴ παράδοση ὁ Θεὸς δὲν λογίζεται οὔτε ὡς ὄν, οὔτε ὡς δύναμη, οὔτε ὡς νοῦς. Ὁ Θεὸς ὑπάρχει. Ἀπαγορεύει νὰ σχηματισθεῖ ἀνθρωποειδῆς εἰκόνα γιὰ τὸν Θεὸ καὶ ἔτσι δὲν ὑπάρχει χῶρος γιὰ τὴν ἀθεΐα. Κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ἀρνηθεῖ κάτι ποῦ δὲν μπορεῖ νὰ συλλάβει. Ὁ Θεὸς παραμένει ἀσύλληπτος γιὰ τὸν κτιστὸ ἀνθρώπινο νοῦ. Ὁ ἀποφατισμὸς πηγάζει ἀπὸ τὴν ἄρνηση: ἀποφατικὰ ὀνόματα μὲ τὸ στερητικὸ α-: ἄκτιστος γιὰτὶ τὰ ὄντα εἶναι κτιστά, αἰδῖος, ἀθάνατος. Ἡ προσπάθεια ἀποφατικῆς διατυπώσεως ὀλοκληρώνεται στὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα: «*Αὐθις δὲ ἀνιόντες λέγομεν, ὡς οὔτε ψυχὴ ἐστὶν οὔτε νοῦς, οὔτε φαντασίαν ἢ δόξαν ἢ λόγον ἢ νόησιν ἔχει· οὐδὲ λόγος ἐστὶν οὔτε νόησις, οὔτε λέγεται οὔτε νοεῖται· οὔτε ἀριθμὸς ἐστὶν οὔτε τάξις, οὔτε μέγεθος οὔτε σμικρότης, οὔτε ἰσότης οὔτε ἀνισότης, οὔτε ὁμοιότης ἢ ἀνομοιότης· οὔτε ἔστηκεν οὔτε κινεῖται οὔτε ἡσυχίαν ἄγει· οὐδὲ ἔχει δύνάμιν οὔτε δυνάμεις ἐστὶν οὔτε φῶς· οὔτε ζῆ οὔτε ζῶν ἐστὶν· οὔτε οὐσία ἐστὶν οὔτε αἰὼν οὔτε χρόνος· οὐδὲ ἐπαφὴ ἐστὶν αὐτῆς νοητὴ οὔτε ἐπιστήμη, οὔτε ἀλήθειά ἐστὶν οὔτε βασιλεία οὔτε σοφία, οὔτε ἐν οὔτε ἐνότης, οὔτε θεότης ἢ ἀγαθότης· οὐδὲ πνεῦμά ἐστὶν, ὡς ἡμᾶς εἰδέναι, οὔτε υἰότης οὔτε πατρότης οὔτε ἄλλο τι τῶν ἡμῖν ἢ ἄλλῳ τινὶ τῶν ὄντων συνεγνωσμένων· οὐδέ τι τῶν οὐκ ὄντων, οὐδέ τι τῶν ὄντων ἐστίν, οὔτε τὰ ὄντα αὐτὴν γινώσκει, ἢ αὐτὴ ἐστὶν, οὔτε αὐτὴ γινώσκει τὰ ὄντα, ἢ ὄντα ἐστίν· οὔτε λόγος αὐτῆς ἐστὶν οὔτε ὄνομα οὔτε γνώσις· οὔτε*

47. Παπαδόπουλου Ἀ., ὁ.π., σελ. 96-97.

σκοτός ἐστὶν οὔτε φῶς, οὔτε πλάνη οὔτε ἀλήθεια· οὔτε ἐστὶν αὐτῆς καθόλου θέσις οὔτε ἀφαίρεσις, ἀλλὰ τῶν μετ' αὐτὴν τὰς θέσεις καὶ ἀφαιρέσεις ποιῶντες αὐτὴν οὔτε τίθεμεν οὔτε ἀφαιροῦμεν, ἐπεὶ καὶ ὑπὲρ πᾶσαν θέσιν ἐστὶν ἡ παντελῆς καὶ ἐνιαία τῶν πάντων αἰτία καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἀφαίρεσιν ἡ ὑπεροχὴ τοῦ πάντων ἀπλῶς ἀπολελυμένου καὶ ἐπέκεινα τῶν ὄλων»⁴⁸. Ἡ καταφατικὴ θεολογία εἶναι θεολογία ἐνεργειῶν· στὴν κτίση μποροῦμε νὰ δοῦμε μόνο τὶς θεῖες ἐνέργειες. Ἡ θεία φύση ὁμως, ἐπειδὴ δὲν εἶναι ἀποκεκαλυμμένη, ὁδηγεῖ στὴ συνειδητοποίηση τοῦ ἀρρήτου τοῦ Θεοῦ.

Ἡ ἀποφατικὴ θεολογία εἶναι ἡ μόνη ποὺ ἀρνεῖται τὸν ἑαυτὸ της. Δὲν ὑπάρχει μόνον ἡ ἄρνηση τῆς ὑπαρξῆς στὸν Θεό, ἀλλὰ καὶ τῆς μὴ ὑπαρξῆς του. Ὅταν βλέπει κανεὶς τὸν Θεὸ ἀνθρωπομορφικὰ εἶναι εἰδωλολατρία. Ἡ ἀποφατικὴ θεολογία προφυλάσσει τὴν καταφατικὴ ἀπὸ τὸν κίνδυνο τῆς εἰδωλολατρίας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἡ καταφατικὴ θεολογία προφυλάσσει τὴν ἀποφατικὴ ἀπὸ τὸ νὰ περιπέσει σὲ ἕναν ἀγνωστικισμό. Ἐπομένως καταφατικὴ καὶ ἀποφατικὴ θεολογία πᾶνε μαζί. Στὴ Δύση ὁμως ὑπερτονίσθηκε ὁ ρόλος τῆς καταφατικῆς θεολογίας μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργηθεῖ μία εἰδωλοποιημένη εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Ἔτσι ἐξηγεῖται τὸ γεγονός ὅτι στὴ Δύση ἀναπτύχθηκε ὁ ἀθεϊσμός καὶ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν εἰδωλοποιημένη εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἔσπευσαν νὰ γκρεμίσουν οἱ ἀθεϊστές, ἕως ὅτου ἦρθε ὁ Feuerbach γιὰ νὰ ἀρνηθεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ νὰ ἰσχυρισθεῖ ὁ Θεὸς εἶναι κατ' εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ δυτικὴ θεολογία χρησιμοποιεῖ τρεῖς ὁδοὺς γιὰ τὴ γνώση τοῦ Θεοῦ, ποὺ δὲν ἔχουν ὁμως καμιά σχέση μὲ τὴν ἐμπειρία τῶν ὀρθοδόξων. *Θετικὴ ὁδός*: δημιουργεῖ θετικὴ θεολογία, ὁδηγεῖ στὴ δημιουργία μιᾶς εἰκόνας γιὰ τὸν Θεὸ μὲ βάση τὴν κτιστὴ πραγματικότητα. Εἶναι δυνατὸν ὁ Θεὸς νὰ εἶναι ἀγαθός; Ναι, γιὰτι καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀγαθός. Εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι δίκαιος; Ναι, γιὰτι καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι δίκαιος. Προσπαθοῦν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο

48. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ Μυστικῆς Θεολογίας πρὸς Τιμόθεον*, κεφ. Α', PG 3.

νά κατανοήσουν την ιδέα του Θεού. Όδηγούνται δηλαδή σε μία εικόνα του Θεού με βάση την κτιστή πραγματικότητα. *Άρνητική όδός*: μοιάζει με την αποφαστική μέθοδο, αλλά έχει διαφορά. Άρνούνται όλα όσα απέδωσαν στον Θεό από τα κτιστά. Υπάρχει άρνηση όλων των ιδιοτήτων που έδωσαν με βάση τα κτιστά όντα, αλλά τελικά οι άρνητικοί προσδιορισμοί θεωρούνται θετικοί. *Καθ' ύπεροχόν όδός*: αποδίδουν σε υπερθετικό βαθμό όλες τις ιδιότητες με βάση τα κτιστά όντα που προσιδιάζουν στον Θεό (παν-άγαθος, παντο-δύναμος).

Κοινό σημείο και στις τρεις όδους είναι η ένιαία μεθοδολογία. Τόσο η θετική όσο και η άρνητική θεολογία άγουν προς τον Θεό με την κυριαρχία της λογικής και της νόησης. Για ζωντανή έμπειρία δέν γίνεται λόγος, παρὰ μόνο για «μία νοητική έπεξεργασία των κτιστών δεδομένων». Σωστά έπισημάνθηκε ότι «ή κατάφαση είναι για τη ρητή κτιστή πραγματικότητα, ενώ ή απόφαση είναι για την άρρητη άκτιστη πραγματικότητα»⁴⁹. Και τα δύο αυτά θεολογικά μονοπάτια είναι απαραίτητα για τη γνώση του Θεού. Ο αποφαστικός τρόπος είναι ο πιό τέλειος. Η σχέση τους όμως είναι άρμονική: «Ούκ έναντιούται όμως ή αποφαστική θεολογία ούδὲ άναιρεί την καταφατικήν, αλλά δείκνυσι τὰ καταφατικῶς ἐπὶ Θεοῦ λεγόμενα ἀληθῆ μὲν εἶναι και εὐσεβῆ ἐπὶ Θεοῦ, οὐ καθ' ἡμᾶς δὲ ταῦτ' ἔχειν τὸν Θεόν»⁵⁰.

Τόσο ο Άνσελμος όσο και ο Θωμάς Ακινάτης κηρύττουν την αδυναμία της ανθρώπινης διάνοιας νά προσεγγίσει τὸ θεῖο. Η διάκριση οὐσίας και ενέργειας όρίζει τη διαφορά του ανατολικού από τον δυτικό αποφασισμό. Ο Βαρλαάμ άμφισβήτησε την απόδειξη στα θεία. Άρνήθηκε παντελῶς την έμπειρία. Ο Παλαμάς έπικαλείται θεολογικά έπιχειρήματα που άντλεί μέσα από την Άγία Γραφή. Άποδεικνύει έτσι ότι μπορούμε νά γνωρίσουμε τον Θεό όχι στην οὐσία Του αλλά μέσω των ενεργειών Του. Συγκεκριμένα έπικαλείται τον Απόστολο Παῦλο, ο όποιος αναφέρει: «βλέπομεν γάρ ἄρτι δι'

49. Ματσούκα Ν., *Συμβολική και Δογματική θεολογία*, τόμ. Α', ό.π., σελ. 208.

50. Τρεμπέλα Π., *Μυστικισμός-Άποφασισμός, καταφατική θεολογία, Μάξιμος Όμολογητής και Γρηγόριος Παλαμάς*, Αθήνα 1975, σελ. 26.

ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι»⁵¹. Στὴν παροῦσα ζωὴ ἀτενίζουμε τὴ δόξα τοῦ Θεοῦ. Στὴ μέλλουσα ὁμῶς ἡ θεωρία θὰ εἶναι πρόσωπο πρὸς πρόσωπο⁵². Ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἔχει καθαρθεῖ ἀπολαμβάνει μέσα ἀπὸ αὐτὸν τὸν πνευματικὸ καθρέπτη τὸν μυστικὸ ἀντικατοπτρισμὸ τῆς δόξας τοῦ νυμφίου.

SYMMARY

Hesychasm – Scholasticism (14th c.)

By Sophia Karageorgakis

PhD of Theology

On the 14th century a conflict had started between the scholastic theologians of the west Church and the monks of the Holly Mountain (hesychasts). The first accused them that they were idolaters because they claimed that they could see the energy of God. The real problem was that scholastic theologians didn't distinguish between the substance of God and his energy. So every time the monks declared that they could feel and even "see" God, they became extremely furious because nobody can see God. The protagonist in this theological scene was a monk from Calabria, a humanist and a philosopher who couldn't realize the different way of thinking of the orthodox monks. He believed that only philosophy could lead to God. He was influenced by aristotelian philosophy and though he was well educated he never understood the real meaning of the orthodox doctrines. Barlaam misunderstood the hesyhastes and accused them that they didn't recognize the Holy Bible and at the same time they tried to find technical ways to approach God. He denounced them in Constantinoupolis at a synod that hesychacts worshipped two gods.

On the other hand, hesyhastes declared that Barlaam couldn't comprehend them due to the fact that he didn't make the

51. Α' Κορ., 13, 12.

52. Παπαδόπουλου Α., ὁ.π., σελ., σελ. 101.

distinction between energy and substance. In Orthodox Church this is fundamental doctrine and resolves many theological problems. In a second level of the confrontation, a successor of Barlaam appears, Akindynos who continued to accuse hesychasts along with the defender of them, Gregory Palamas. After many conflicts and accusations between the two sides, hesychasts managed to establish their position in the Byzantine Empire and the orthodox tradition preserved its authenticity through the next centuries.